

ॐ

शिरसे स्वाहा ॐ सहस्रकिरणा य शि
खा ये व वट ॐ धीमहि अनामिका भ्यां नमो
रविनेत्रत्रयोमवो वट प्रचोदयात्

श्रीश्चरवा दशास्त्रपुस्तकपिदम ॥ ॥ शुभमस्तु ॥

श्रीगणेशाय नमः आचम्या करो प्रक्षाल पुंरवे नमः ॐ गणपतये नमः ॐ दुर्गावेदमाह भ्यो नमस्ति नत्वा त्रिः प्रा
णनाथस्य न्यासारं मर्कुर्यात् तथा च प्रणवस्य वला कृषिर्गायत्री कंदः परमात्मा देवता शरीर शुद्धार्थे जपे
विनियोगः ॐ वृक्षः कवये नमः शिरसि ॐ गायत्री कंद से नमो मुरेव ॐ परमात्मा देभ्यो नमो हृदि ॐ विनि
गायनमः सर्वाङ्गे इति प्रवसहितेन क्रय्यादिद्यासः ॐ अस्य श्रीसूर्य गायत्री मंत्रस्य देवभागः कृषि
र्गायत्री कंदः श्रीसूर्यो देवता मम यजमानस्याभिष्टुप्ति क्वार्थे जपे विनियोगः देवमंत्रस्य देवभागेति गायत्र्या
न्यासः ॐ भूः नमो हृदये ॐ भुवो नमो मुखे ॐ स्वः नमो दक्षिणे ॐ महः वागंशे जनः नमो दक्षिणे ॐ न
पो नमो वागंशे ॐ सत्यं नमो जठरे ॐ सफा नुरंगाय नमः हृदयाय ॐ विष्णु हेतुर्जनीभ्यां स्वाहा ॐ स
हस्रकिरणा य मध्यमाभ्यां वट ॐ धीमहि अनामिका भ्यां नमो ॐ तन्नोरविक्रिष्टि काभ्यां नमो वट ॐ प्रचोदयात् करतलके
रक्षणाभ्यां वट ॐ धीमहि अनामिका भ्यां नमो ॐ तन्नोरविक्रिष्टि काभ्यां नमो वट ॐ प्रचोदयात् करतलके
चक्षुराभ्यां वट ॐ धीमहि अनामिका भ्यां नमो ॐ तन्नोरविक्रिष्टि काभ्यां नमो वट ॐ प्रचोदयात् करतलके
चक्षुराभ्यां वट ॐ धीमहि अनामिका भ्यां नमो ॐ तन्नोरविक्रिष्टि काभ्यां नमो वट ॐ प्रचोदयात् करतलके

आभासकवि 3632

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ सांख्यविनमस्तुत्यमहादेवंसतांमुदे॥ तार्किकाभिमतं मांभीश्वरेवक्तितत्त्वतः॥ अत्रेश्वरे आत्म
 त्वंजीवमिन्नवृत्तिनवा॥ जीवमिन्नंज्ञानादितन्नवाजन्यं सकर्तृकं न वेत्यादिविप्रतिपत्तादीश्वरे प्रमाणमनुमानमे
 ३ वेति नैवापि कः तन्न जन्यं सकर्तृकं कर्तृत्वात् घटादिवत् इत्याकारं न वेदस्यापीश्वरे प्रमाणात्संभवेन कथमनुमान
 मेवेति वाच्यं वेदस्येश्वरोक्तत्वेनैव प्रामाण्येनेश्वरसिद्धिं विना तस्य प्रमाणात्संभवात् अन्यथाऽन्योन्याश्रयात् ए
 तेन वेदोऽनुमानं व प्रमाणं मुपायांतरादूषकत्वादिति महता मुक्तिः परास्तान्न वात्र घटादेर्जन्यत्वेन यत्तत्पाकधृष्टा
 तत्त्वमिति वाच्यं पक्षैकदेशास्यापि दृष्टं तत्त्वैभावात् साध्यसाधनवत्तयानिश्चितस्यैव दृष्टं तत्वेन पक्षमिन्नत्वस्या
 तंत्रत्वात् न तत्र साध्यं सकर्तृकत्वं कति ५ बोधका ५ मज्जन्यत्वं लाघवान्मुतवर्धपरित्यागेन कृतिजन्यत्वं पर्यवसितं तथा
 च जन्येक्षित्यं कुरपर्वतादौ अस्मदादिकृतिजन्यत्वाधेन यादृशा कृतिजन्यत्वं तादृशा कृत्वाश्रयत्वेनेश्वरसिद्धिरित्यभिमतं
 तत्र वजन्यत्वरूपपक्षतावच्छेदकावच्छेदेन साध्यसिद्धेरुद्देश्यत्वांगीकारे जन्यतस्यामानाधिकरण्येन घटादेरिति द्रुताधनस्या
 दोषत्वेऽपि जन्यत्वावच्छेदेन क्षित्यादिजनकादृष्टजनकास्मदादियागादिगोचरकृतिजन्यत्वमादायसिद्धसाधनार्थात्तस्योद्देश्य

त्वंदुष्प्राप्तिरुमेवेति चेदत्र प्राचीनानुपाधिः॥ अत्र कृतिजन्यत्वमात्रं न साध्यं किंतु स्वोपादानगोचरापरोक्षज्ञानविकार्यासमा
 नाधिकरणा कृतिजन्यत्वं गोचरांतं समानाधिकरणान्तरं कृतिविशेषणं तथा सति नोक्तदोषः पागादिगोचरास्पदादि
 हृतेः स्वोपादानगोचरत्वाभावात् नवगोचरांतं नैवेक्तदोषवारोसमानाधिकरणांतं कृतिविशेषणमनर्थमिति वाच्यम् क ३
 व्यावर्त्तीभावेण परंजकत्वेनैव तथा विधिविशेषणस्य सार्थकत्वात् उपरंजनकत्वं चोदशीभूतस्वघटितस्य साध्यसिद्धिवि
 षयत्वं प्रकृतौ च जानेका समानाधिकरणत्वेन कृतिसिद्धेरुद्देश्यत्वादुपपन्नं एतदभिप्रायक एव व्यापकेऽप्यर्थविशेषणं
 न दोषायेति प्राचां प्रवादः॥ न च तथापि दृष्टान्तमक्षसाधारणत्वं तस्यैकस्याभावात् घटितधर्मस्य साध्यत्वं न संभवति इति वाच्यं ६५
 प्राचीनमते स्वत्वस्यैक्या न न्यथा स्वपितृभ्यो दद्यात् नृत्तौ स्वदारा गच्छेदेवेत्यादौ स्वत्वेन चैत्रादिना सर्वा नुभवसिद्ध बोधस्यानु
 पपत्तेः॥ समवायसंबंधं कार्यत्वावच्छिन्नं प्रतिविषयताप्रत्यासत्तौ बोपादानगोचरकृत्यादेहेतुतया विषयताप्रत्यासत्त्यवच्छिन्नं त
 थाविधकृतिनिष्कारणतानिरूपितसमवायसंबंधावच्छिन्नकार्यत्वस्य तदर्थत्वसंभववेन स्वत्वस्यैक्याभावेपि क्षातिविरहाद्यनवै
 वमपि ध्वंसे बाधः॥ तस्यासमवेतत्वेन समवायसंबंधावच्छिन्नकार्यत्वघटितसाध्याभाभावादिति वाच्यं सत्वविशिष्टजन्यत्वस्य

१५४

न ३

इ० वा०
२

सं४

अतावच्छेदकत्वात् न च संस्यमिवारः। भावत्यविशिष्टकार्यत्वस्य हेतुत्वं न। अतएवात्र जन्यत्वस्य पक्षतावच्छेदकत्वेन कार्यत्वरूपहेतोः।
रपि प्रागभावप्रतियोगित्वादिरूपजन्यत्वात्मकत्वेनैक्यात्सिद्धसाधनं न वक्तुं साध्यत्वरूपकार्यत्वं हेतुरिति वाच्यं। असिद्धे वि
तिपक्षस्तं। समानविशेष्यतावच्छेदकता कसिद्धोवा नुमिति प्रतिबंधकत्वेन सिद्धसाधनाभावात्। केचिन् केव
लकार्यत्वस्य हेतुत्वेन सिद्धसाधनं केवलकार्यत्वस्याधिकरणो व्याप्तिघटकतया प्रकृतसाध्यसिद्धा
वयि निरुक्तविशिष्टपक्षतावच्छेदकताधिकरणोत्पत्तिरिति चेन्न नूतनविषयकसिद्धेरेवानुमितिप्रतिबंध
कत्वादित्याहुः। तन्न संस्यमिवारेण केवलकार्यत्वस्य हेतुत्वासंभवात् वस्तुतस्तत्संबंधावच्छिन्नकार्यत्वस्य हेतु
त्वेनैव संस्यमिवारानवकाशः। युक्तं चेत्तत्। तादृशवधघटितकार्यकारणाभावस्य एवात्रानुक्तकूलतर्कत्वात्। केचिन्
प्रागभावप्रतियोगिककार्यत्वघटकप्रतियोगितायां समवायसंबंधावच्छिन्नत्वनिवेशान्नव्यभिचारः। इह कपाले सम
वयेन घटो भविष्यत्वात् तिनसंयोगेनेत्यादिप्रतीत्या प्रागभावस्यापि प्रतियोगितावच्छेदेकसंबंधांगीकारोदित्याहुरिति।
नव्यास्तु साध्यं न स्वोपादानगोदरत्वगर्भं। किंतु तथाविधकृतिनिष्ठजनकतानिरूपितजन्यत्वमात्रं न वोक्तदोषः। अ

रामः

२

दृष्टाद्वारकत्वेन जनकता पाविशेषणीयत्वादित्याहुः। तेषामयमाशयः। निरुक्तसमवायसंबंधावच्छिन्नकार्यत्वात्मक
सोपादानगोचरत्वागर्भसाध्यकरोकार्यसामान्यं प्रति श्वरकृतिकारणमिति प्राचीनप्रवादो न संगच्छते। स
मवेतकार्यप्रत्येयतस्याहेतुतया साधसाजनकत्वेनोपदक्षिप्रवादव्याघातात्। अस्मन्मते बहुंसेसाधारणजितजन्यत्व
स्यसाध्येत्वेन व्याघाताभावात्। नचनिर्धुक्तिः कप्रवादस्याश्रयेयतया तद्व्याघाते दृष्टापत्तिरिति वाच्यं कथं वित्प्रा
चीनप्रवादविरोधित्वेनोपपत्तौ तद्व्याघाते दृष्टापत्तेरसाम्प्रदायिकत्वात्। ननु तथापि धुं ससाधारणजन्यत्वस्य का
लिकसंबंधावच्छिन्नत्वाविधेरुक्तिरिति निष्कारणतानिरूपितकालिकसंबंधावच्छिन्नजन्यतात्मकस्यसाध्यत्वे
दृष्टाद्वारकत्वविशेषणवैयर्थ्याक्षिप्यादिजनकादृष्टजनकयागादिगोचरकृतेः क्षिप्याद्यवहितपूर्वकालेऽसत्त्वे
नकार्यतावच्छेदसंबंधेन कार्याधिकरसोकारणतावच्छेदकसंबंधेन नियताद्यवहितपूर्ववृत्तिरूपजनकत्वाभा
वादेवोक्तदोषानवकाशादिति चेन्न तन्निष्ठतत्संबंधावच्छिन्नजनकत्वं हिततस्यतेन संबंधेन कार्याद्यवहितपूर्व

३० वा० क्षराणावच्छेदेन कार्यतावच्छेदकसंबंधेन कार्यधिकारो नियमेन हतित्वं यागादिना मर्त्यादिद्वारा स्वर्गादिकारणा-
 त्वानुपपत्तेः अपितु तद्व्यापारा न्यतरस्या एव नैतद्विशेषावच्छेदार्थं क्षित्यादिनकादृष्टजनकयागादिगोचरास्मदा-
 दिकृते क्षित्याद्यव्यवहितसर्वक्षराणावच्छेदेन कार्यतावच्छेदककालिकसंबंधेन क्षित्यादिरूपयाधिकारकाले सत्त्वेऽपि त-
 द्वापारादृष्टस्य सत्त्वेन कालिकसंबंधावच्छिन्नजनकतायां सत्त्वेनार्थतया द्वयोः सत्त्वादिशेषां विनानुकारात् स-
 र्वसर्वमते ध्वंसे वाधवार्ताय सत्त्वविशिष्टजन्यत्वस्य पक्षतावच्छेदकत्वे गौरवं अस्मन्मते च ध्वंसे क्षित्यादिवत्तथाविध-
 साध्याभावा निनयेन बाधासंभवात् अद्वैतन्यत्वस्य पक्षतावच्छेदकत्वेऽपि न क्षातिरिति लाघवं ध्वंसेऽपि वा-
 राभावेन अद्वैतकार्यस्यैव हेतुत्वात् लाघवं नन्वतथापि पक्षतावच्छेदकहेतोरैक्येन सिद्धसाधनं दुर्वारमिति वा-
 यं अतिरेकव्याप्तेरेव गमकत्वांगीकारात् केचित्तु जन्यत्वकार्यत्वयोरपि न न्यत्वस्य स्वरूपसंबंधविशेषप्रागभा-
 वप्रतियोगित्वादिरूपतया नानाविधत्वेनैकविधस्य पक्षतावच्छेदकत्वे परविधस्य हेतुत्वेन सिद्धसाधनमित्याहुः ॥ अथ ज-

रामः

३

नकतापामदृष्टाद्वारकत्वनिवेशोऽशक्यंतथाहितज्जननकादृष्टाजननकत्वमेवावृष्टाद्वारकंतज्जननकत्वं
वाच्यं तथाचवाधःक्षित्यादिजननकेश्वरकृतेःक्षित्यादिजननकादृष्टस्यापिजननकत्वादिनिवेन्नभिमिप्रायानवगमात्स्वजन
नस्वरूपयोग्यादृष्टजननकंयद्यतद्देदकूटविशिष्टतथाविधकृतिजन्यत्वस्योपदर्शितानिक्कुर्यात्स्वपदंभेदकूटप्रतियोगिपरं
विशिष्टातृकृतिविशेषांभेदप्रतियोगिनिचयागादिगोचरास्मदादिक्षतिःतस्याःस्वजननस्वरूपोपपत्त्यदृष्टजनकत्वात्
देदकूटवैशिष्ट्यंश्चरकृतौमुलभमितिमवाधः॥पतुतथाविधभेदकूटस्यदुर्जयतयातद्व्यतिरिक्तधर्मसाध्यत्वादुद्दिशतसंभवारसमंज
सवेतितदसत्॥कृतौउपदर्शितउत्पत्त्याज्ञानविकीर्षासामानाधिकरण्यामपिनीवेशनीयं॥तन्नतस्मप्रकारत्वेननिवेशीगौरवात्लाघवेनस्व
जननस्वरूपयोग्यादृष्टजननकंयद्यतद्देदकूटविशिष्टसामानाधिकरण्यासंबंधेनज्ञानविकीर्षावैशिष्ट्यं कृतौनिवेशनीयंसामानाधि
करणेभेदकूटवैशिष्ट्यंचभेदीयविशेषात्तासामाधिकरण्यापविशेषातोभयघटितसामानाधिकरण्यासंबंधेनयद्वासामानाधि
करण्यासंबंधेनज्ञानविकीर्षाविशिष्टायाक्षतिस्तद्वत्त्वमेवसाध्यंतद्वत्त्वंस्वजननस्वरूपयोग्यादृष्टजननकंयद्यतद्देदकूटविशिष्टस्व
निरूपितजन्यतासंबंधेनेत्रप्रथमस्वपदंभेदप्रतियोगिपरं द्वितीयंस्वपदंक्षतिपरंतदपिपरिवायकंनतुसंबंधघटकंअन्यनि
रूपितजन्यत्वस्यान्यसंबंधत्वाभावेनादोषायात्संबंधप्रकारतयाजन्यत्वानिवेशोनापिवाच्यत्वात्तथावभेदकूटस्यसंबंधविध

३० वा०
४

यानिवेशेन प्रकारेण याऽनिवेशान्नदुर्विज्ञेयत्वावकावकाः^{अत} एवदुःखसंततिरत्यंतमुक्तिं यते संतति त्वात्प्रदीपसंततिवत्तद्वति
इयमिकिरणावलिस्यमहाप्रलयानुमानस्पदुःखत्वं स्वसमानाधिके^२ एवदुःखप्रागवाधिकरणाक्षरावृत्तिरयद्यत्तद्वेदकूटवद्व
धंसप्रतियोगिहृत्कार्यहृत्तिधर्मत्वात्प्रदीपत्वविदित्येतादृशपरीष्कारः। प्रकाराकाराद्यभिमतः संगच्छते तत्रापि स्वसमानाधिक
रणादुःखप्रागभावाधिकरणाक्षरावृत्तिरयद्यत्तद्वेदकूटविशिष्टस्वनिरूपितप्रतियोगिताश्रयवृत्तित्वसंबंधेन ध्वसवत्त्वस्यैवसा
ध्यत्वेन भेदकूटस्य संबंधघटकतयैव निवेशान्। अन्यथा तत्रापि भेदकूटस्पदुर्ज्ञेयतया तद्युक्तस्य साध्यत्वात्संभवेन तादृशपरि
कारासंगतीति। अथवा स्वसमानाधिकरणादृष्टाजनककृतिजन्यत्वसाध्यं एतस्पपि स्वसमाधिकरणादृष्टाजनकंपद
दित्यादिसत्तरीनानिष्ठुर्षोवोधः। केचित्तु स्वजनकादृष्टाजनकजन्यकृत्यजन्यत्वे सति कृतिजन्यत्वधामदृष्टाद्वैकक
तिजन्यत्वं साध्यमित्याहुः। वस्तुतस्तु साक्षात्परंपरासाधारणजनकतापरिक्वाभावात्तद्व्यापारान्यतरस्य कार्यनिय
ताव्यहितपूर्ववृत्तित्वेन तच्च न कत्वं गौरवादिंतु साक्षादेतुतास्थले तत्कारणस्य परंपरास्थले च तद्व्याप्यरस्य प्रक
तेव कालिकसंबंधनकार्यत्वावधि न्नप्रतिकालिकसंबंधेन कृतेः साक्षादेतुतया कारणानिष्ठकार्यनियताव्यवहितवृत्तिः
वात्मकसाक्षात्जनकत्वस्य साध्यघटकतया यागादिगोचरकृतिमादायोक्तदीपासंभवेन दृष्टाद्वैककतयविशेषरूपेण

रामः
४

नुपादेयमेव अत्र घटादे दृष्टान्त्वा योगे तु चेष्टे वदन्तः न व घटादौ यमि वारः तस्यापि पक्षात्वात् त्रय द्वातादात्म्यसंब
धेन कार्यत्वावच्छिन्नप्रतिसाध्यत्वावच्छिन्नविषयतासंबधेन कृते हेतुतया साध्यत्वावच्छिन्नविषयतासंबधावच्छिन्नजन्यत्वमेव
साध्यः अन्यत्वं सर्वत्र एवं बंधं तेन बाध्यमि वा समावनायि न वैवं लाघवात् क्षति साध्यत्वं साध्यत्वावच्छिन्नविषयतासंब
धेन कृतिमत्वमेव वा साध्यमस्तीति वाच्यं इष्टत्वात् एतेन क्षित्यं कुरादिजनकतये शरीय कृति सिद्धावपि तस्याः स
विषयकत्वे मानाभावः जीवनमोति कृतिवन्निर्विषयकत्वे स्यापि संभावात् एवं क्षित्यं कुराद्यवहितपूर्वकालीनपक्षि विज्ञो
वरकृतिजन्यत्वमादाया र्थांतरमपि दुर्वारं न वत कालीनपदार्थांतरमादाय विनिगमनाविरह्येना दृष्टां कृते जनकत्वां स भवान्न दो
ष इति वाच्यं कार्यत्वेन कृतित्वेन कार्यकरणाभावस्या ननु कूलतर्कत्वेन पदार्थांतरमादाय विनिगमनाविरहा संभवादिति निरस्तं साध्य
त्वावच्छिन्नविषयतासंबधावच्छिन्नक्षित्यं कुरादिजनकतये शरीय कृति सिद्धौ तस्या धर्मि ग्राहकमाने नैव स विषयकत्वसिद्धेः यत्किं
विज्ञो वरकृते क्षित्याद्यविषयकत्वेनार्थांतरस्याप्यभावाच्चेति तु यजेत न हि स्यादित्यादि श्रुत्या यागहिंसा रूपं क्रियायामेवेष्ट
निष्ठसाधनत्वं बोध्यत्वं बोध्यते तच्च न साक्षात् किंत्व दृष्टद्वारेति कल्पमाना दृष्टसाधनत्वमपि यागादिक्रियायामेव न तु यागादिगो
वरकृतावप्य दृष्टजनकत्वं मानाभावात् कृतीष्टसाधनताया विध्यर्थत्वमपि निरस्तत्वात् तथा च यागादिगो वरास्पदादिकृतेः क्षित्यादिज

शुभा
५

नकारदृष्टजनकत्वाभावेनार्थतरानवकाशाच्चादृष्टाकारकत्वविशेषणप्रवेशासंभावनापीत्यादिः। एवं कृतौ ज्ञानविकीर्षासमानाधि-
करणात्वमपि विशेषणं न देयमेव न च तदनुपादानेऽद्वेषमाकिद्विरिति वाच्यं प्रकाशान्तरेणो बोद्धेयसिद्धेः। तथाहि उपदर्शितानुमाना-
कृतिनिविशिष्टेश्वरसिद्धावीश्वरकर्तृकत्वेन वेदस्य प्रमाणसिद्धेयः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्य ज्ञानमयंतपः सोका मयत वरुस्यां प्रजोये-
यइत्यादिश्रुतिवाक्येभ्यः सर्वविषयकज्ञानादिसिद्धेः यत्र प्रकाशान्तरेणो बोद्धेयसिद्धिस्तत्रैवोयं रजकस्य सार्थकं अतएव न च
व्यापकेन व्यर्थं विशेषणताविज्ञाभावादिनियक्षुधरमिश्राः। अथाप्याधिकेवलकृतिजन्यत्वस्य साध्यत्वे स्पे ज्ञानजन्यत्वे का जने-
त्वे जादाय विनिगमनाविरह इति चेत् विनिगमना विरहे शात्रितयजन्यत्वस्येव प्रत्येवं साध्यत्वात् अतएव ज्ञाने का कृतीनां धर्मिग्राहकमा-
नसिद्धत्वमपि संगच्छते प्रत्येक धर्मिग्राहकानुमानेन प्रत्येकसिद्धेः किंच कार्यत्वावधि न प्रतियोगिने कथोरजनकत्वा न विनिगमना-
नविरहः शब्दव्यतिरेकानुविधानाभ्यां कार्यत्वावधि न प्रतिकृतित्वेनैव हेतुत्वा न विनिगमनाविरहात् ज्ञानत्वादिना विहे-
तुत्वमायास्पतीति वाच्यं ज्ञानैक्योः कृत्यपक्षीरात्वे नान्वभासिद्ध्या स्वातंत्र्येण कार्यत्वावधिं प्रतिकारणात् ग्राहकान्वयव्यतिरेकाभा-
त् नैवैवं द्याउचक्रादेर्पि भ्रमपक्षीरा तथा धटादिजनकत्वानुपपत्तिः। एवं यागादिनामप्यर्वापक्षीरा तथा स्वर्गादिजनकत्वानु-
पपत्तिरिति वाच्यं दंडवक्रादेर्विरम्य व्यापारोपधायकत्वा फलपर्यंतस्य सावशकत्वेन विनिगमनाविरहोद च तस्य हेतुत्वसिद्धेः यागादीनां

रामः
५

जनकत्वान्यथावुपपन्नौ रीदिस्योपजीव्यविरोधात्तेनयागाद्यन्यथासिद्धसंभवात्॥ अतएव व्यापारेण व्यापारिणो नान्यथा
सिद्धिरिति प्रवादः॥ प्रकृतेस्तथा कथं कर्मणारम्य व्यापाराभावात्॥ ज्ञानस्यैक्योश्च कृत्यानां नैक्यं लक्षणं तमसत्वेनोप
व्यापारो धेनवजानेक्योर्हेतुत्वासिद्धिः कृत्या अन्यथा सिद्धत्वात् न चानाप्युपजीव्यविरोधः॥ ज्ञानजनकत्वानुपपन्नान
कृतिस्त्वेकारः॥ प्रत्यक्षेणैव तस्याः सिद्धत्वात् तस्मात्कृतित्वेनैव कार्यत्वावधिन्नं प्रतिहेतुत्वस्य निरुद्धत्वात् कृतित्वजन्यत्व
मेव साध्यात्वमितिसारं॥ अथान्नान्तरीयकेशर्करासुधस्थितपिष्टभोजनादिकार्यसुरबादौ चोपदर्शितसाध्याभावेन व्यभिचा
रइति चेन्न तस्यापि यक्षुतावच्छेदकात्तात्वेन तत्र साध्याभावा निराग्रात्साध्याभावांशे निराग्रात्मकस्यैव तद्वद्वृत्तिर्वांशे संसृप
तिश्च यसाधारण व्यभिचारज्ञानस्य व्याप्तिग्रहप्रतिबन्धकत्वात् त्रसाध्याभावांशे संसायात्मकस्यापि व्यभिचारज्ञानस्य
व्याप्तिग्रहप्रतिबन्धकत्वमावस्य कंकथमन्यथा करवक्रिसंयोगः प्रत्यक्षविषयसंयोगधर्मातिरिक्तधर्मवान्समवायित्वात् पठव
दित्यनुमानान्नशक्तिसिद्धिः तत्रापि हेतुमति साध्याभावातिशये न व्याप्तिग्रहसंभवात् मन्मतेव तत्र पक्षे साध्यसंदेहे न पक्ष

३० वा०
६

मंतर्भावे वसाध्याभावां दोषां संपात्तक व्यभिचारज्ञानसत्यान्वया प्रिग्रहसंभवः न वैधंपक्षसंतर्भावापि व्यभिचारसंदेहस्य व्याप्ति
ग्रहप्रतिबंधकत्वेनुमानमात्रोद्देशः सर्वत्र पक्षमंतर्भाव्यव्यभिचारसंदेहसंभवादि तियाचं. अनुकूलतर्कविरहविशिष्टं स्पेयं व्य
भिचारज्ञानस्य व्याप्तिग्रहप्रतिबंधकतया तत्र कार्यकारणभावा धनुकूलतर्कसत्वेनादोषादिति चेत्तर्हि प्रकृतोपि कार्यत्वावाधिनं प्र
तिष्ठाति त्वेन कार्यकारणभावरूपानुकूलतर्कसत्वेन व्याप्तिग्रहसंभवेनादोषात्. अथ कुलालादिकर्तृक घटादीनां मपि पक्षता
वक्षेदकाज्ञानत्वेनेश्वरकर्तृकत्वोद्देशोत्प्राप्तुमकर्तृकत्वापत्तिरिति चेन्न प्रासादगुरुतरशिलोद्भवादि कार्यकारणसाधारणाने
नकर्तृकत्ववर्तेषां साधारणा साधारणोभयकर्तृकत्वेवाधकाभावेनेष्टापत्तेः। इयान्तरं विशेषः। यत्प्रासादादीनामनेककर्तृकत्वं
पक्षगम्यं घटादीनांच कुलालादिकर्तृकत्वं प्रत्यक्षगम्यमीश्वरकर्तृकत्वं चानुमानगम्यमिति वहि कार्यकारणमेकजातीयप्र
माणागम्यकारणाताकसामग्रीजन्यत्वमिति नियमः। मानाभावात् विज्ञातियप्रमानगम्यकारणाताकसामान्यविशेषकारणात्वात्
इडादिजन्येषु घटादिष्वेव व्यभिचारात्. च ननु तथापि न्यक्त्यनन्यं शरिराजन्यत्वादित्यादित्यनुमानेन सत्यप्रतिपक्षसंभवात्तौ ता

रामः

६

नुमानेन जन्ममोत्रे कृतिज न्यसिद्धिः । नवप्रत्यनुमाने ज न्यत्वसामानाधिकरणेन न यश्च त्वे स त्प्रतिपक्षासंभवः ज न्यत्वा वच्छेदेन प
 पक्षत्वे व घटौ हेतुत्वसत्वेन भाग्यसिद्धिरिति वाच्यं । अनुमानेः वच्छेदका वच्छेदेन साध्यसिद्धेरुद्देश्यतया वच्छेदका वच्छेदेन विधि
 छुद्रा सामानाधिकरणेन नापि तदभावव्याप्यवता तान स्य प्रतिबंधकतया प्रत्यनुमाने सामानाधिकरणेन नूतनाया मपि सत्प्र
 तिपक्षासंभवात् । न च ज न्यत्वमात्रस्यैव कृतिज न्यत्वाभावव्याप्यत्वसंभवेन शरीरविशेषरास्य अपि चारवा र्कत्वेन व्यर्थतया नी
 लधुमादेरिव शरीरा ज न्यत्वे व्याप्यत्वासिद्धतया सत्प्रतिपक्षासंभव इति वाच्यं अधिकोक्त्या व्यर्थविशेषरात्वस्य निगृहस्या न
 मात्रसंपादकतया नीलधुमादौ व्यर्थविशेषरात्वसत्वेपि व्याप्यत्वसत्वेन व्याप्यत्वासिद्धभावात् न वक्ष्ये सामानाधिकरणाभा
 वप्रतियोगिता वच्छेदकत्वत्वापेक्षया नीलधुमसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिता वच्छेदकत्वत्वस्यागुरुतया कथं तदवकिन्नप्रति
 योगिताकाभा वघटितव्याप्यत्वमिति वाच्यं गौरवप्रतिसंधानदशाया मपि कंबु ग्रीवादि मात्रास्तीत्यादि प्रतीत्युदये न विशिष्टसत्त्वा
 दिद्रव्यत्वाद्य व्यातापस्य गुरु धर्मस्याप्य भावप्रतियोगिता वच्छेदकत्वांगीकारात् नीलधुमत्वघटितनिरुक्ता वच्छेदकत्वत्वस्य शु
 द्धधुमत्वघटिता वच्छेदकत्वता समनैयत्याह अतएव विधिति कारस्यपि नीलधुमस्यैव देवारणीयत्वोक्तिरनुशासोक्त्या नीलधुमादेव्या

त्व ५

६० वा०

एवं संमतमिति चेन्न प्रत्यनुमानस्यानुकूलतर्कभावेनाप्रयोजकतयाऽनन्तरूपोपाधिमत्तया च दुर्बलत्वेनानुमानस्य तु कार-
यत्वावधिर्न प्रतिफलित्वेन कार्यकारणभावरूपानुकूलतर्कसत्त्वेन बलवत्तया सत्प्रतिपक्षसंभवात्. एतेनोक्तं नमिदं निदानी-
रिक्तं कथं शरीरजन्यत्वं चोपाधिर्न वतस्य किमं कुशलो साध्यव्यापकतासंदेहान्नोपाधित्वमिति वाचेतावतानिश्चितोपाधि-
त्वाभावेऽपि सदिधोपाधित्वे बाधकभावात्तथा च तदाहितव्यभिचारसंवायेन व्याप्तिग्रहप्रतिबंधात्कथमनुमानमिति पिनिरस्तं.
पूर्वोपदिष्टां रिक्तानुकूलतर्कविरहविशिष्टस्येव व्यभिचारज्ञानस्य प्रतिबंधकतया प्रकृतोक्तकार्यकारणभावरूपानुकूल-
तर्कसत्त्वेनादोषात्. अनुकूलतर्केण कार्यत्वरूपहेतौ कृतिजनन्यत्वरूपसाध्यव्याप्यत्वनिर्णये साध्यव्याप्यकत्वेना-
नसाध्यव्यापकतानुमानेन साध्यव्यापकत्वाभावनिरणयेनोपाधित्वासंभवाच्च. अत्रैवं बोध्यं उक्तानुमानेऽप्येव नैव कृतरेकत्वे-
नित्यत्वे च लाघवमिति लाघवज्ञानसहकारेण कृतावेकत्वमित्यत्वेऽपि सिध्यतः लाघवज्ञानसहकारेण व्यापकतानवहेतुक-
रूपस्याप्यनुमितोमानात्. एवं श्रुतं सिद्धं सर्वविषयकेश्वरज्ञाने कुर्यात्प्रत्येकत्वमित्यत्वे लाघवादेव सिध्यतः तयोर्नानात्वेऽप्य-
तिविनाशकत्वेनैव गौरवात् नैवैवमपि तत्ज्ञानादीर्न सर्वविषयकत्वासिद्धिः. नित्यत्वेनैव सिद्धेनैव सिद्धेः ज्ञानादेनैव विषयकत्व

रामः

त्वस्य कारणाधीनत्वेन कारणाभावेन नियतविषयकत्वाभावात्। न च तत्र सविषयकत्वस्य मानाभाव इति वाच्यं कार्यकारणभावव-
 लेनेनैव तत्सिद्धिः। अस्मदादिज्ञानेष्वप्यसिद्धस्य सविषयकत्वस्य ज्ञानज्ञादिना तत्रानुमानाच्च। एवमुक्तानुमानेन नित्यैककृतिसि-
 द्धौ तस्या कृतित्वेन विशेषगुणात्वसिद्धौ सा कृतिरस्मदाद्यसमवेतानित्यैकविशेषणत्वाद्यतिरेकेणास्मदादिज्ञानवदित्यनुमानेन तस्याम-
 स्मदाद्यसमवेतावसिद्धावस्मदाद्यसमवेतासा कृतिरात्मसमवेता कृतित्वादस्मदीयकृतिर्वादिप्यनुमानेन तादृशकृतिमत एकत्वेति
 तत्त्वेन लाघवमिति लाघवज्ञानसहकृतेनास्मदाद्यतिरिक्तस्य तादृशकृतिमतो नित्यैकस्यैव आत्मनसिद्धिः। आत्मत्वादेव तस्य व्या-
 पकत्वमप्यसिद्धतिर्न नोक्तपुनरेव नैकत्वादिसिद्धिः किंतु कृतितोपितथा हि एकमेवाद्वितीयं प्रमेति सविश्वकृतिश्च विदात्मयोनिस्त-
 सर्वगो भुवनस्यास्पृगोऽपि। अत्र विश्वकृदित्यनेन सर्वविषयकज्ञानवत्सर्वग इत्यनेन व्यापकत्वं सिद्धं स्वाभाविकी ज्ञानवत्त्व-
 याचेति। अत्र ज्ञानस्य स्वाभाविकत्वोक्त्या नित्यत्वं। एवमित्यविज्ञानमानंदं ब्रह्मेति। अत्र ज्ञानविशिष्टस्य नित्यत्वप्रतिपादनेन विशेष-
 णस्य ज्ञानस्यापि नित्यत्वं लभ्यते। न वैवमानंदविशिष्टस्य नित्यत्वप्रतिपादनेनेवरेति तस्य मुखस्याप्यसिद्धिः स्यादिति वाच्यं। इष्टत्वात्
 एवं विश्वतोऽप्युक्तविश्वतो मुखो विश्वतो वाहुरुत विश्वतस्यात्। संवाहुरभ्यां धमति संपत वैद्या वा भस्मीजनयन् देव एक इति विश्वतश्च

X विशेषान्वयितान्वयित्वमिति मतेनेत्यर्थः २

३० वा०
८

कुविश्वविषयकसाक्षात्कारानित्यर्थः। विश्वतोमुखः विश्वविषयकवचनवानित्यर्थः विश्वतोवाहुः विश्वविषयकप्रयत्नवानित्य
र्थः। विश्वतस्मात् विश्वव्यापक इत्यर्थः संपादुभ्यां धर्मा धर्माभ्यां अनेना दृष्टस्पष्टकारित्वमुक्तं पतत्रैः परमाणुभिः संध
मतीति जोतना तृतीयावद्वितीयाथेतेन परमाणुसंयोजयतीत्यर्थः किमर्थमित्यत आह घावाभूमिज्जयन्निति घावेत्य
नेनोर्ध्वलोकसप्रकंभूमीत्यनेनाधोर्ध्वलोकसप्रकंमुपलक्षितं एकं संपदं धमतीत्यनेनावितं द्वितीयं जनयतीत्यनेनान्वेति
व्यवहृताश्चेति ह्येकसंस्तुतात् तथावघावाभूमौ चतुर्दशलोकान्संयुक्तं तत्संस्थानविशेषविशिष्टतया योजनयन्स नित्यर्थः। आ
रंभवादीप्येत कुतिलकएव च चारंभवादप्रतिपादनात् अत्र श्रुतं तदसंयुक्तं ससंयोगनिमित्तहेतुः परस्त्रिकालादपरोपि दृष्ट
इति संयोगः दृष्टिवादिबहुविधपरमाणुना संयोगः तं प्रतिनिमित्तहेतुः निमित्तकारणमित्यर्थः। एवं ह्येकं न्येत्तकेतुं प्रमुदालकआ
ह न्यग्रीधः फलमत आहरेति इदं भगवत इति मिच्छीति मिन्नं भगव इति किमत्र यथायसीति अत्र व्यद्वेषाधाना भगव इति आसानं गैका
मिच्छीति मिन्ना भगव इति किमत्र यथायसीति न किंचन भगव इति तं होवाच यं वै सोम्येतम रिगमानं तन्निभालपसेह तस्य वै सोषारिगमूर
वमाहं न्यग्रीधस्तिष्ठति इति। अत्राप्यारंभः बाहुः प्रतीयते तथा हि पूर्वसंस्तुताः सोम्येमाः सर्वा प्रजाश्च नेन कार्यमात्रे ईश्वरस्य

रामः
८

कारणमुक्तं अनेश्वरस्य निमित्तकारणत्वमेव न तु समवायिकारणत्वमित्याहुः न्यग्रोधफलमित्यादि अतः एकादाहरनमदं भगवद्वति
श्वेतकेतो रक्तिः इदमानी भगवो भगवन्ति पर्थः मनुष्यसो रसं बुद्धौ हं दसीति रक्तं यं वै सोम्येत अणिमानं परमाणुं न निभाल पसेन
वा शुखविषयं करोहि एतस्मेति परमाणुत्वेनैकं तथा वै तत्समुदायेन द्युगुणादिपरंपरया महतो न्यग्राधस्यारंभ अतस्तेषामेव साम
वायिकारणत्वं न त्वीश्वरस्य तस्य तु निमित्तकारणत्वमेवेति सूचितं न्यग्रोधयपदं कार्यमात्रपरं न चात्राणि मयदमीश्वरपदं दुर्विज्ञे
यं त्वरूपसूक्ष्मत्वस्य तत्रापि संभवात् एषोऽगुणमात्रे तत्सावोदितव्य इत्यादावस्यादस्योक्तं सूक्ष्मार्थकत्वस्य सर्वैरेवांगीका
रादिति परेषां मतं युक्तं नागत्याप परमाणुशब्दस्य लक्षणा योक्तार्थकत्वेऽपि प्रकृते मुख्ये बाधकाभावेन लक्षणाया अयोगात् न
तथापि एतच्छ्रुतिपूर्वश्रुतौ सप एषो रिमात्यसि मयदस्येश्वरार्थकतया त्रापीश्वरपरत्वं युक्तमिति वाच्यं एतमणिमानमि
त्यनेन स्थूलो वयव भागो त्रगवस्थितस्तस्मावयवस्यैव प्रकृतत्वेन एतस्य वै सोम्येषो निम्न एवमाहुः न्यग्रोधस्तीछति स च त्र
णिमशब्देन तत्परामर्शे वैोचित्यात् एवमन्यामपि श्रुतयः स्मृतयश्चानुसंधेयाः न न्वीश्वरेतज्ज्ञानादौ वकिमेकत्वं न तावत्
ख्या अव्यावर्कत्वात् तानादौ साक्षाद्बाधपरंपरया च द्वित्वादिरोधित्वात् नापि स्वसमानजातीयाद्विती परहितत्वं तस्य सिद्धिपरा
त

३० वा.
५

६

रामः
१५

तत्वात् नवससमानजातीपद्वितीयसहितं पद्यत इदं कृष्यतंतदतो नोक्तं वदति वाच्यं भेदकूटस्य दुर्ज्ञेयत्वात् अनित्यज्ञानादिमन्त्रि
ष्टुभेदाप्रतियोगित्वमीश्वरे एकत्वं तज्ज्ञानादौ च नित्यज्ञानादिमन्त्रिष्टुभेदप्रतियोगितान्वये दकत्वं स्वतंत्रज्ञानाद्यवृत्तिनित्यव
त्वं वा आद्ये प्रतियोगितायां व्यासज्यवृत्तिधर्मानवधि न्नत्वं नात बुभयभेदमादाया समवदति चेन्न नित्यज्ञानादिसिद्धेः पूर्वमेता
दृशकत्वज्ञानासंभवेनोक्तं रित्यालाघवज्ञानसहकारेणाभिमितौ तद्वै सिध्यज्ञानासंभवात्तद्विषाष्टुद्वौ विषोषज्ञानस्य हे
तुत्वावबुत्तसा न्यतो विसिष्टबुद्धिवाच्यं किन्नं प्रतिविषाघराज्ञानत्वेन न हेतुताविशिष्टबुद्धिवादेरनुगतस्याभावात् किंतु कदापि
स्वरूपतो घटत्वादिविशिष्टबुद्धिरूपद्योते कदापि ज्ञातित्वादिनेति नियममतिर्वाहाथ स्वरूपतो घटत्वादिविशिष्टबुद्धिप्रतिस्व
रूपतो घटत्वादित्वात्वेन ज्ञातित्वादिना तद्विशिष्टबुद्धिप्रतिज्ञातित्वादिना तज्ञानत्वेन हेतुता कल्प्यते न ज्ञातयतिरिक्तपदा
र्थमंतर्माध्यापितथा हेतुत्वं कल्प्यते प्रमाणाभावात् एवं प्रवृत्ते एकत्वविशिष्टबुद्धिप्रति एकत्वज्ञाने हेतुत्वस्याभावे नैव त्वज्ञा
नं विनापुक्तीत्येकत्वविशिष्टाभिमितिसंभवेन नोक्तदोष इति तन्न उक्तीत्यपि विशिष्टबुद्धिविशोषराज्ञानयो घटत्वपठत्वाद्यनंतभेदे तानं
तहेतुहेतुमद्भावकल्प्यते गौरवेणालाघवधर्मात्तरवा न्निरवधि न्नप्रकास्तासंबंधेन तानं प्रतिनिरवधि न्नविषयतासंबंधेन तज्ञानत्वेन सा

२६

यदि न प्रकारता संबंधेन ज्ञानं प्रति सावधि न विषयता संबंधेन ज्ञानत्वेन हेतुत्वस्य कल्पनस्यैवोचिते नैकत्वज्ञा
नं विना तद्विशिष्टमुचिते प्राप्तिरपि दुर्गमपयादत्तादिति चेत् अत्राहः आत्मानात्मानमयावृत्तिदुःखासमानाधिकरणा
द्वित्वस्य न्यत्वमिच्छरेकत्वं तादृशद्वित्वासमानाधिकरणात्वं यतज्ज्ञानाद्येकत्वं एतादृशैकत्वं च नित्यज्ञानादिसिद्धेः पूर्वग
णादौ सुग्रहं अहं न्यत्वं सामानाधिकरणात्वं चक्रमेवोच्छ्रयघटादिद्वित्वमिच्छरेकत्वं वादायासंभववारणायातादृश
घटपटादिद्वित्वमिच्छरेकत्वं वादायसंभववारणायातादृशघटपटादिद्वित्वमेव प्रसिद्धमिति तद्विंशं एतादृशैकत्व
स्य जीवसाधारण्ये न द्वित्वविरोधित्वात् वस्तुतस्तु सामानाधिकरण्यात् स्वयंप्रधिकरणोभयसंबंधेनात्मत्ववद्विन्न
त्वेति सावधि न सामानाधिकरण्यात् सावधि न स्वयंप्रधिकरणोभयसंबंधेन दुःखत्ववद्विन्नैयद्वित्वे समवायेन तच्छून्य
त्वमिच्छरेकत्वं सामानाधिकरण्येन तत्स्थान्यत्वं च तज्ज्ञानाद्येकत्वमिति तत्त्वं न त्वेवं जन्मकार्यत्वादघटादिवदिपनुना
नेन क्षित्यं कुरादिजनकशरीरे सिद्धाधीश्वरस्य शरीरित्वापत्तिः न वा प्रयोजकत्वं विशिष्य घटत्वपटत्वाद्यवच्छिन्नं प्रत्येव
स्य प्रयोज्यविजातीयसंयोगसंबंधेन कुलालादिशरीरत्वेन हेतुतया कार्यत्वावच्छिन्नं प्रतिशरीरत्वेन हेतुत्वाभावादिति वाच्यं
तुल्ययुक्त्या कृतित्वेन कार्यत्वावच्छिन्नं प्रति हेतुत्वासिद्धौ कुरीत्येव शरीरसिद्धिनाम त्वेव सिद्धिर्विशिष्य घटपटादिभेदेनानंतकुला
लादि कृतित्वेन हेतुत्वेन गौरवात् न्यायवेन कार्यत्वावच्छिन्नं प्रत्येव कृतित्वेन हेतुत्वं कल्पते शरीरलाघवमयैक्यसंज्ञा हलाघवस्य

३० वा०
१०

बलवत्वात् नवैतादृशहेतुत्वस्वीकारेक्षित्यादिकर्तृत्वेनेश्वरस्यतत्रानेच्छाकृतीनामीश्वरेवानंतमूर्तसंयोगानांकल्प
नेगेभ्रममितिवाच्यं तादृशगौरवस्यपरलाभुरवत्वेनादौषत्वादिति विभाव्यतेतदाप्रकृतपितृत्वमितिचनइश्वरेभारीराभा
वैवोधेनैनापाणिपादोत्रवनोग्रहीतायस्वरूपनक्षुःसंश्रयोत्यकर्णइत्यादिश्रुतिसंश्रयेश्वरीरनियतभोगानाविनवभारीराभावसिद्धौ
वाधेनेश्वरशरीरसिद्धसंभवात् इश्वरेभारीराभावसिद्धौक्षिप्तंकुरादौव्यभिचारैरागत्याघटत्वपटत्वाद्यवच्छिन्नप्रत्येवतत्तद्वरीरत्वेन
हेतुतयाकार्यतयाकार्यत्वावच्छिन्नप्रतिशरीरत्वेनहेतुत्वस्यासिद्धिपुक्तानुमानस्याप्रयोजकत्वाच्च इश्वरस्याधकपदेर्वापदक्षितानुमानेन
नकोपिदोषः कापि व्यभिचारानिरागयेसौलाघवात्कार्यत्वावच्छिन्नप्रतिकृतित्वेनहेतुत्वसिद्धावप्रयोजकत्वाभावाद्वाधाघमावाच्चनवैवं
कार्यत्वावच्छिन्नप्रतिचेष्टात्वेनहेतुत्वमपिनस्यात् शरीराभावेचेष्टायाअसंभवेनक्षिप्तंकुरादौवैवव्यभिचारैरादितिवाच्यं अगत्याघ
टत्वपटत्वद्यवच्छिन्नप्रतिकुलीलादिचेष्टायाविजातीयचेष्टात्वेनहेतुत्वान्युपगमेनतादृशहेतुत्वाभावेक्षितिविरहात् नवघटत्वाद्य
वच्छिन्नप्रत्यपिवेष्टाशरीरयोः कथंहेतुत्वसर्गापकालीनघटादौव्यभिचारैरादितिवाच्यं विजातीयघटत्वाद्यवच्छिन्नप्रत्येवरवप्रयोज्य
विजातीयसंयोगसंबन्धेतयोहेतुत्वाद्यनुसरपादौबुद्ध्यादिकेदृष्टेनतत्कर्तृरुपिनेचेदंबुद्ध्यादिकंकेनविच्छेदीरिणाकृतमित्यनु
मिययतेनत्वेकमयधर्मादावितानुभवसिद्धमितिपरिपरिकर्तृककार्यकामहेदारीरिकर्तृकत्वानुमायकः कश्चनधर्मोविलकारोव
रूपमभ्युपेयः सवधर्मो जातिकल्पग्राधिर्वैतन्यदेतत् एवंवतादृशधर्मव्यवेष्टाशरीरयोजन्यतावच्छेदकस्तावतैवाक्षिप्तंकुरादौव्यभिचारैरा

रामः
१०

वारणात् न वै वं लाघवात् कार्यत्वावच्छिन्नं प्रति कृतित्वेन हेतुत्वा नुपपत्तिः तत्र तादृश धर्मविशेषस्य जनता वच्छेदकत्वेऽपि संग्राहक लाघवात्
पापादिति वच्यं कार्यत्वस्य संग्राहकत्वेन तस्यैव जनन्यता वच्छेदकत्वे संभवति तत्पागानेति त्वया हि लाघवेऽपि संग्राहक लाघवस्य बलवत्त्वा
दिति तत्र तादृश विलक्षण धर्मो मानाभावात् न वतादृश धर्माभावे कथं परीर्य कर्तृकत्वा नुमानमिति वाच्यं तत्र बुद्धी त्वादिभिर्वातदनुमाना
त् न वा प्रयोजकत्वेनिरूपधिसहचारस्यैवानुकूलतर्कत्वात् एतेन बुद्धी त्वादिने वा करत्वादिनापि तदनुमाना पत्तिरित्यपि निरस्तं अंकु
रत्वादेतत्सहचाराग्रहात् न वनिरूपधिसहचारस्यानुकूलतर्कत्वे मानाभाव इति वाच्यं जात्यादिनाभाव इति वाच्यं जात्यादिना
सत्ताद्यनुमानान्यथानुपपत्तौ वमानत्वादिति सांप्रदायिकाः न वीनास्तु अपातिपादइत्यादिभ्रूतिना मस्मदादिपरीरसंस्थान
तुल्यसंस्थानशरीराभावमात्रबोधकत्वेन भोगस्य शरीरनील यतत्वे मानाभावेन चेश्वरशरीराभावा सिद्धावाधाभावेन क्षिप्यं कु
रादौ त्वमिवाशानिरायेन कृतेरिव वेष्टा शरिरयो रपि लघवात् कार्यत्वावच्छिन्नं प्रत्येक हेतुतया प्रयोजकत्वाभावेन चोक्ता नुमानादीभ्य
शरीरसिद्धौ बाधकत्वाभावेनेश्वरस्य शरीरित्वमिष्टमेव अतएवेश्वरोक्तत्वेन वेदप्रामाण्यसिद्धिः स्वरस्यैव संगच्छते अन्यथेश्व
रस्य शरीराभावे बलत्वा संभवेन वेदप्रामाण्यस्य भूतावेशान्याबाधनुशराल्लेशसाध्यापत्तेः तच्च शरीरं नित्यं लाघवात् न वैश्वर
स्य शरीरित्वे तज्ज्ञानादीनां न्यत्वापत्तिः तत्कारणशरीरादेः संभवादिति वाच्यं लाघवादेव तेषां नित्यत्वसिद्धेः न वै वं तच्चैष्टया भ
पिनित्यत्वापत्तिरुच्यते न वै वं हानत्वादिनित्यसाधारणात्वेन शरीरिदिजन्मत्वावच्छेदकत्वा नुपपत्तिर्जन्यत्वादिनिवेशोत्तमो रव

१० वा०

११

प्रतिवाच्यं तस्य फलमुखत्वेनादोषत्वात् नित्यसाधारणस्वर्मस्यापि कार्यतावच्छेदकत्वेवाधकाभावाच्च अथेष्टवत्स्यस्थूलशरी
रांगीकारे तस्य पाषाणमध्यवर्तिकादृशरीरकतत्वात् ननु पपत्तिः तत्राभूतस्य स्थूलशरीरस्य प्रवेशासंभवात् अथ शरीराभ्युपग
येव सकल कार्यं तत्वात् ननु पपत्तिरिति चेन्न तस्या विना लुप्तशक्तिकत्वेनाभगुस्यापि तच्छरीरस्य पाषाणादौ प्रवेशासंभवात् ना
ननु शरीराभ्युपगमाद्यद्यापरमाणावस्य वपुयन्तवदीश्वरात्मसंबोगजन्यचेष्टावतां ईश्वरस्य नित्यानिशरीराणि न वेवं चेष्टाया
अतित्यत्वे सर्वदा संभव इति वाच्यं अनित्यचेष्टाया अपि सर्वदा संभवात् न वपरमाणां न चेष्टावदंतावद्विलक्षणरूपशरीरत्वा
संभव इति वाच्यं चेष्टाजन्यकतावच्छेदकजातिविशेषस्यैव शरीरत्वरूपत्वाच्च न वतेजस्वादिनामां कर्मात्कथं शरीरत्वस्य जातिरू
पतेति वाच्यं उपाधिसांकेयस्यापि प्रमाणाभावेनादोषत्वात् न दोषत्वात् न ववेष्टात्वस्यानुगतस्यानुगंतस्याभावात् कथं तदवधि न जनकताव
च्छेदकत्वं शरीरत्वस्येति वाच्यं तस्यापि प्रयत्नजन्यतावच्छेदकशरीरक्रियाविशेषगतजातिविशेषरूपत्वात् वस्तुतस्तु ईश्वरस्य
यत्नाधीनचेष्टावतां सर्वेषामेवैश्वरशरीरत्वं अतएव सहस्रशरीरपुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपादित्यादिभूतयोभ्यामप्यन्य
भूतानि इत्यादि स्मृतयश्च साधुसंगच्छन्ते यत्र शरीरेण चेष्टा मुत्पाद्य कार्ये तपोदाकार्यत्वावच्छिन्नं प्रतिवेष्टात्वेन हेतुत्वस्यावश्य
कत्वेन वेष्टोपक्षिणस्य शरीरस्य कार्यत्वावच्छिन्नं प्रतिहेतुत्वासिद्धौ कृशरीरजन्यत्वात् उमानां नैश्वरशरीरसिद्धिः संभवति इति
तन्न तथापि वेष्टाजन्यत्वात् उमानेनैव क्षिप्तं कुमादिजनकवेष्टासिद्धौ तज्जनकतयेवैव कृतिशरीरयोस्ति द्वौ शरीरीश्वरसिद्धे

रामः

११

रावश्यकत्वात् न चैवमनंतशरीरकल्पनागौरवेन लाघवात् कार्यत्वावधि न प्रतिवेष्टाया अपि हेतुत्वा सिद्धा कथमीश्वरशरी
रसिद्धिरिति वाच्यं तादृशगौरवस्य फलमुखत्वेनादोषत्वात् अथ तथापि चेष्टाया घटादौ स्वप्रयोज्यविजातीयसंयोगसंबंधे
न तद्धंसादौ च स्वप्रयोज्यविजातीयसंयोगध्वंसादिसंबंधे न हेतुतयानुगतसंबंधाभावात् कथं कार्यत्वावधि न प्रहेतुत्वमिति चेन्न
संबंधाननुगमस्यादोषत्वेन सर्वत्र प्रैस्व योज्यध्वंसवत्वं संबंधे नैव वेष्टाया हेतुत्वाभ्युपगमेन वाऽदोषात्प्रतिक्षुप्तं किं विद्वि न
श्रपतीति नियमेन तत्तदिनाशस्य चांतत ईश्वरीयवेष्टाप्रयोज्यत्वेन क्वपि व्यभिचाराभावात् अत एव रामकृष्णादिशरीरे वेष्टा
विशेषहेतुकत्वा श्रयत्वेनापि ईश्वरसिद्धिर्बोद्ध्या अथ समवायेन नानाविधविजातीयचेष्टायामवच्छेदकतयानानाविध
कृते हेतुतयैकविनित्यकृतेस्तद्धेतुसंत्योर्वाच्यं न वैकस्याऽपि नित्यकृतेर्नाशशरीरवृत्तिनानाविधविजातीयचेष्टाहेतुत्वबाधकाभा
वेति वाच्यं तथा सति नानाविधविजातीयवेष्टायादेशानियमानुपपत्तेरिति चेन्न समवायेन विजातीयतत्तवेष्टाप्रतिस्वीयविजातीयत
त्तवेष्टावृत्तिप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासंबंधेन स्वीयविजातीयतत्तवेष्टावृत्तिसाध्यत्वाच्च विषयतानिरूपितोपादानत्वारव्यविषय
विषयतासंबंधेन वा एकस्या एव कृते हेतुत्वेपि देशानियमोपपत्तेः न वैवमपि कृतेर्नित्यतया चेष्टायाः कालनियममासंभव इति वाच्यं

३० वा०
१२

समवायेन तत्र का नीन विज्ञातीयत तत्रेष्टां प्रतिस्वीयत तत्र कालीन विज्ञातीयत तत्रेष्टां इति त्वघातो यदर्शित संबंधेन कृते
हेतुत्वोपगमेन वेष्टायाः कालनियमस्याप्युपपत्तेः न वेवं दैधितिकारस्य विशालं त्ववेकैकेन नानावेष्टानुरोधेन वि
शतिप्रयत्नस्वीकारस्या संगतत्वापत्तिरुक्तरीत्या तत्राप्येकेनैव प्रयत्नेन नानावेष्टोपपादनसंभवादिति वाच्यं घटं करोमि
तत्र ताक्षते रभावात् न वेवं जीवात्मनी कृत्यं जीकारो व्यर्थः अस्मदादिशरीरवेष्टायाः शरीरकृत्येव संभवादिति वाच्यं घटं
करोमि त्यादिप्रत्यक्षवलादेव तदं जीकारात् न वैवमपि जीवतयोर्निष्कृतिकार्ये स्पष्टरुतेव निर्वहेतदं जीकारो व्यर्थः स्या
दिति वाच्यं दष्टापत्तेरिति वदन्ति स्यादेतत् कार्यत्वावच्छिन्नं प्रतिकृतित्वादिना सामान्यहेतुत्वेनाभावः अतिप्रसंगभगा यद्य
दत्वा यद्यवच्छिन्नं प्रतीतिविज्ञातीयकृतित्वादिना कुलालादिकृतादीनां विशिष्टहेतुत्वस्यावश्यकतया कृताद्यभावात् न यद्यदिशेष
योः कार्यकारणभावोऽस्ति वाच्यकेतसा सामान्ययोरीतिन्यायेन तत्सिद्धिः अन्यथा सर्वत्र सामान्यकार्यकारणभावमात्रस्योक्तप्रसंग
दिति वाच्यं कार्यत्वस्यानुगतस्पदुर्वचनतया तादृशसामान्यहेतुत्वस्यासंभवदुक्तिकत्वात् न यथा गभावप्रतिपक्षित्वमेव तदिति
पुक्तं प्रतियोगीत्वस्यैव स्वरूपसंबंधात्मकतया तत्र प्रतियोगिरूपत्वेनानुगमात् न यथा सप्रतिपक्षित्वसंबंधेन प्रागभावात्वं वा

रामः

१२

मेव कार्यत्वमथवा विषयतादिवदतिरिक्तमेव प्रतियोगित्वमंगी कार्यमतो नोक्तदोष इति वाच्यं. प्रागभावत्वस्य दुर्वचनत्वात्. नव-
 सप्रतियोग्यभावत्वं प्रागभावत्वमिति वाच्यं. ध्वंसत्वस्य प्रागभावप्रतियोग्यभावत्वरूपतया न्यूनत्वात्. नव ध्वंसत्वप्रागभावत्व
 योरसंबन्धोपाधित्वान्न दोषः. प्रागभावेन गीकारे तथाप्यनित्यत्वात्. ध्वंसप्रतियोगित्वस्य ध्वंसावृत्तिरित्येव तस्यापि कार्यत्वरूपता संभवा
 त् नवोत्पत्तिमत्वमेव कार्यत्वमुच्यते रतींद्रियतया लौकिकप्रत्यक्षाभावेऽप्यलौकिकप्रत्यक्षत्वात् नपायादिति वाच्यं. भाष्यश्रुत्यसंब-
 धरूपायास्तस्याः अनुगमात्. अतएव न स्वस्वरूपसंबन्धः विशेषो जीति. मैवं. उत्पत्तिमत्वस्यैव कार्यत्वरूपसंभवात्. विषय-
 तावत्वादिवत् कार्यत्वस्याप्यतिरिक्तत्वेनादोषाच्च. नवाननुगमाः स्वाधिकरणासमयध्वंसवत्त्वसंबन्धावच्छिन्नस्वनिष्ठप्रतियोगि-
 ताकाभाववत्त्वावच्छिन्नकालीकविशेषणतासंबन्धेन वृत्तित्वरूपस्य तस्यानुगतत्वात्. अत्र च स्वपदरूपलक्ष्यपरत्वात्. अत्र के-
 चित्. कार्यत्वावच्छिन्नप्रतिकृतित्वादिना सामान्यहेतुत्वाभावेऽपि न क्षातेः. पीलुपाकत्वादिवैशिष्ट्यमते पाकजघटादौ रंबघटादौ
 सर्गिककालीनघटादौ च कुलालादिकृतिजन्यत्वबाधेन घटत्वादहेतुना कृतिजन्यत्वसाधने मातृभेदेन शरीर्यशरीरीभ्यस्तस्मिन्
 प्रत्यक्षत्वादिशेषहेतुत्वस्यैवानुकूलतर्कत्वात्. यत्तु कुलालादिकृतेः स्वप्रयोज्यविज्ञातीयसंयोगीयकालिकविशेषणतासंबन्धेन काल-
 निष्ठप्रत्यासत्ताहेतुत्वेन न तत्र कुलालादिकृतिजन्यत्वबाधः. पाकघटादिस्थलेषु कृत्तनपरमाशु द्रव्यसंयोगध्वंसद्वारादिध्वंसानामुत्तरा-
 त्तरतादृशसंयोगद्वारा कदाचित्ततः कालोपाधितया पित्र न कत्वेन पाकजघटाद्युत्पत्तिप्राकृतालीव केदेनेव दधिकरणाकाले कुलाला-
 दिकृते पाकद्वारा स्वप्रयोज्यविज्ञातीयसंयोगीयकालीकविशेषणतायास्तत्वात्. एवं च घटोत्पत्तिप्राकृतालीव केदेनेव दधिकरणा-

गा०
१३

कोलेकुलालादिकृतेरवस्थितकपालद्वयसंयोगरूपस्वप्रयोज्यविजातीयसंयोगीयकालिकविशेषरातासंबंधेनस
त्वादितितितन्त्रः दृष्टादंडादेर्लघुसंबंधान्तरेणहेतुत्वासंभवेनघटत्वाद्यवधिन्नेस्वप्रयोज्यविजातीयसंयोगेनहेतुत्वे
पिकुलालादिकृतेर्विजातीयकृतित्वेनलाघवादिषयत्वादिनेवहेतुत्वात्ः एवमपिसर्गाद्यकालेस्वप्रयोज्यविजा
तीयसंयोगीयकालिकविशेषरातायाकुलालादिकृतेः कथमप्यसत्त्वेनसर्गाद्यकालीनघटकत्वेनेश्वरसिद्धेरन
पायात्ः अतएवघटाद्यनुकूलविजातीयकृतिसत्त्वादेरेवकुलालत्वादिरूपत्वेनेश्वरस्याद्यकुलालादिरूपतयाकुलाले
भ्यः कर्माभ्यश्चेतिअतिरपिसाधुसंगकृतेः कर्मारोहोहकारशतिः भट्टभास्करः नचैवंतत्रजगत्कृतमसिद्धं श्रुत्येतत्सि
द्धेः अथघटत्वाद्यवधिन्नेप्रतीविजातीयकृतित्वेनहेतुताएवंपठत्वावधिन्नेप्रतिविजातीयकृतित्वेनएवमन्यत्रापि तथा
येश्वरकृतेः सर्गाद्यकालीनघटपटादिजनकत्वेसांकार्यः तथाहिकुलालादिकृतौघटजनकतावधेदकंतत्रनपठजन
कतावधेदकंतत्रनपठजनकतावधेदकंकुविंदकृतौचपरजनकतावधेदकंतत्रनघटजनकतावधेदकंस्यामीश्व
रकृतौतयोस्मावेशादितिवेन्नः उपाधिसांकार्यस्येवजातीसांकार्यस्याप्यदोषत्वात्ः यत्तु घटत्वाद्यवधिन्नेविजाती
यवेष्टायाहेतुत्वावरपकत्वेनविजातीयकृतौर्विषयतयास्वप्रयोज्यविजातीयसंयोगेनवाहेतुत्वेमानाभावः चरुत
स्तुः कृतेश्चेष्टातयाविजातीयसंयोगस्तेनबघटादीत्यनुभवेनघटत्वाद्यवधिन्नेप्रतीविजातीयसंयोगत्वादिनेवहे

रामः
१३

तुत्वं न तु चेष्टायां. अपि तावतैव निर्वर्तय. तथा व नोक्तरीत्ये श्वरसिद्धिः संभवतीति. तन्न. एवमपि सर्गाद्यकालीनो घटो विजातीयसंयोगजत्वाद्यदौत्वादिदानीं तन घटवदित्याद्यनुमानेन सर्गाद्यकालीनघटादिजनकविजातीयसंयोगसिद्धौ तज्जनकवेष्टागेन कथनाश्रयत्वेन शरीरीश्वरसिद्धेरसुस्मत्वात्. यदपि. एवं सर्गाद्यकालीनघटपक्षीक्ष्णपदं जन्यत्वसाध्यकघटत्वे हेतुकानुमानवलाज्जन्यदंडजन्यत्वाधेन नित्यदण्डजन्यत्वस्यापि तत्र सिद्धोपपत्तिः. यदि व सामान्यतो घटत्वाद्यवच्छिन्नं प्रतिदंडत्वेन न हेतुता किंतु तद्यावत्तवैजात्यमंगी कृत्यतदवच्छिन्नं प्रत्येव हेतुत्वं तथा चानुकूलतर्कविदसे रीतिः. त्कानुमानाननित्यदण्डजन्यत्वसिद्धिरिति विभाव्यते. तदा तादृशवैजात्यावच्छिन्नं प्रत्येव विजातीयसंयोगत्वादिना हेतुतोपगमान्नोक्तरीत्ये श्वरसिद्धिरिति. तदपि मंदं. घटत्वावच्छिन्नं प्रति विजातीयसंयोगत्वादिना हेतुत्वे नैव निर्वर्तयेदयदादेरपि स्वप्रयोज्यविजातीयसंयोगेन हेतुत्वे मानाभावादिति वदन्ति. तच्चिंत्यादण्डकृत्यादिनां विरम्य व्यापारोपधायकत्वेन फलपर्यणत्वस्यावश्यकत्वेन विनिगमनाधिरहो देवतेषां हेतुत्वस्यावश्यकत्वादिति. ददनुचिंत्यते. जन्यत्वस्य जनकता घटितत्वं जनकतायाश्चैव जनतो वच्छेदकनिष्ठकार्यतावच्छेदकावच्छिन्नं व्यापकतावच्छेदकत्वघटितत्वमिति. नियमः. एवं वात्र कृतित्वनिष्ठकार्यतावच्छिन्नं व्यापकतावच्छेदकत्वघटितजनकता घटितकृतित्वजन्यत्वं साध्यां किं वा विजातीयकृतित्वनिष्ठघटत्वाद्यवच्छिन्नं व्यापकतावच्छेदकत्वघटितजनकता घटितकृतित्वजन्यत्वं साध्यम्. नात्र नावः. कृतित्वे

३० वा०

१४

कार्यत्वावधि न्यापकतावच्छेदकत्वस्यासिद्धतया तदघटितजनकता घटित कृतिजन्यत्वस्य साधनासंभवात् नात्यः व्यभिचारात् सामा
नाधिकरणेन साध्यसिद्धेरुद्देशमत्वे सिद्धसाध्यनात् अवच्छेदकावच्छेदनासाध्यसिद्धेरुद्देशमत्वे वाधात् न वसमवाये कार्यत्वा
वच्छिन्नप्रतिविषयतया कालिकसंबंधेन कार्यत्वावधि न्नप्रतिकालिकसंबंधेन तादात्म्यसंबंधेन कार्यत्वावधि न्नप्रतिसा
ध्यत्वाख्यविषयतया कृतित्वेन हेतुत्वमिति पक्षत्रये यथाक्रमं विषयतया कृतिमदन्यन्यस्मिन्समवाये नावृत्तिरूपं का
लिकसंबंधेन कृतिमदन्यस्मिन्कालिकसंबंधेनावृत्तिरूपत्वं साध्यत्वाख्यविषयतया कृतिमदन्यन्यस्मिन्तादात्म्येनासंबंधत्वं
रूपं च कृतिजन्यत्वं जनकत्वा घटितमेव साध्यमतो नोक्त दोष इति वाच्यं अतो सिद्धसाधनात् आद्यो नैयायिकानां मप्रसि
द्धेः । इदं च कृते सर्वविषयकत्वात्सर्वदिकत्वाच्चानवकालिकसंबंधेन कृतिमदन्यत्वं नित्यगगतादावेव प्रसिद्धमिति वाच्यं तत्र का
लिकसंबंधेन वृत्तिवस्याप्रसिद्धेः । न च कालिकसंबंधावच्छिन्नवृत्तित्वीयस्वरूपसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छिन्नकालिकः संब
धेन कृतिमदन्यवृत्तिः स्वाभावः साध्यः सव्यधिकरणसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताको घटादौ प्रसिद्ध एवेति वाच्यं एवं स सिद्धिः
उसाधनार्थांतरयोरापत्तेः तस्माज्जनकत्वा घटितमतिरिक्तमेव जन्यत्वमित्यभिप्रायेणोक्तानुमानावतारो द्रष्टव्यः वस्तुतस्तु साध्य

रामः

१४

त्वाव्यविषयतासंबंधेन कृतिमत्त्वमेव जन्यत्वाद्यदितं साध्यं लाघवादिति पूर्वमेवोक्तं तत्र च नाक्तदोषः। अपरे तु जन्याव्यवहितः पूर्वकालः
कालिकसंबंधेन कृतिमान् कार्यान्यवहित पूर्वकालत्वात् कालत्वाद्वा घटाद्यव्यवहित पूर्वकालवत् जन्याविषयतासंबंधेन स्वाव्यवहि
त पूर्वकालीन कृतिमत्त्वं कार्यत्वात् घटादिवत् जन्या स्वावहितोत्तररक्षरगोत्पन्निकत्वविषयतोभयसंबंधेन कृतिमत्त्वं कार्यत्वात्
घटादिवत् दिवदित्याद्यनुमानानि प्रसिद्धसाध्यकानि निर्दुष्टानि श्वरसाधकान्यवसेयानि त्पाहु रित्यलमतिस्सूक्ष्मविशारेणाभ
वकेवित् उक्तानुमानेन नित्यं कुरादिजनककृतिसिद्धावपि न तदाश्रयतमे श्वरसिद्धिः तस्यांशाद्वादिजनकगगनादिवन्निरा
श्रयत्वस्वापि संभवे न तदा तदाश्रयेणां प्रमाराभावात् कृतिर्द्रव्याश्रिता गुरात्वादित्याद्यनुमानानामप्रयोजकत्वात् गुरात्वासाधकत्वा
नुमानस्याप्यप्रयोजकत्वेन तत्र गुरात्वेमानाभावाच्च अन्यथा गगनादिकं द्रव्याश्रितं गुराजनकत्वाद्यदिवदित्यनुमानेन गगनाद्या
श्रयसिद्धिप्रसंगात् न च परमाख्यादौ व्यभिचारः तस्य पक्षसन्त्यत्वादिति वदन्ति तच्चिंत्यं निरुपाधिकसह्याररूपानुकूलतर्कस
त्वेनोक्तानुमानेनैव तस्या द्रव्याश्रितावसिद्धेः। अन्यथा तन्मात्रफलप्रवृत्तानां जात्यादिना सत्ताद्यनुमानानां विलयापत्तेः। विभुभिर्न
त्वस्योपाधितया गगनादिपक्षकानुमानेन गगनाद्याश्रयसिद्धिः। किं व घटादिरूपकार्यकुलालादिकृतीनां सिक्कालादिरूपक

३० वा०
१५

तुरीयिर्जनकतयोक्तस्तिष्ठाकर्तृजन्यत्वाजुमानात्क्षित्यं कुरादिकर्तृत्वेनेश्वरसिद्धिनिवाधार्थैव. अत्रवदन्ति. घटादिस्थितिविषयतासंबंधे
नज्ञानंस्पृहेतुत्वावप्रकृतप्रावृत्तादिनिर्विकल्पकात्सर्वतादृशाहेतुसंप्रत्यर्थमीश्वरज्ञानस्वीकाराभावप्रकृतदाश्रयत्वेनचेष्ट्यरीसि
द्धिः तथाहि घटादिवाक्षुषेघटादिचक्षुःसंयोगस्यान्निकर्षविधयाहेतुत्वंनिर्वाहसूतज्ञात्मनिष्ठप्रत्यासत्त्या असंभविचक्षुःसंयो
गस्यात्मन्यसत्त्वात् अतोविषयनिष्ठप्रत्यासत्त्येवतदाद्यम्. नवश्चाश्रयीभूतचक्षुःसंयुक्तमनःप्रतियोगिकबीजातीयसंयोगेनत
स्यात्मनिसत्त्वमस्त्वैवेतिवाच्यं. तथापिपटादौचक्षुःसंयोगदशायामुक्तसंबंधेनचक्षुःसंयोगस्यात्मनिसत्त्वेनघटादिवाक्षुषंप्रति
घटादिचक्षुःसंयोगस्योक्तगुरुसंबंधेनविषयभेदानानंतहेतुत्वस्यवाच्यतयातदपेक्षद्रव्यवृत्तिलोकिवविषयतासंबंधेनवाक्षुषात्वाव
धिन्नंप्रतिसमवायेनचक्षुःसंयोगस्याविषयमनिदेवेषमविषयनिष्ठप्रत्यासत्त्याहेतुत्वस्येवलाघवेनोचितत्वात्. नवविषयनिष्ठप्रत्या
सत्त्याहेतुत्वे एकपुरुषीयचक्षुःसंयोगदशायामन्यपुरुषस्य वाक्षुषापातिवाददणाययतत्पुरुषीयत्वनिवेशनगौरवमितिवाच्यं. विषयापेक्ष
यापुरुषाणामल्पत्वात्. एवंचयत्रवदतावेवचक्षुःसंयोगस्तवसमवायेनात्मनिघटादिवाक्षुषापातिः. नवघटादिचाक्षुषत्वस्यकस्य
चित्कार्यतानवकेदकृतयानतदवकिनापत्तिरितिवाच्यं. घटादिवाक्षुषत्वस्यघटादिवाक्षुषेकाविरहेविशिष्टमिन्नविषयकानुमिति

रामः
१५

सामग्र्यभावस्यैव कार्यतावच्छेदकतया तद्वत्तात्तदवच्छिन्नापत्तिरसंभवात् न च तदितरसंबंधेन कार्योपादकसामग्रीविशिष्टया एव
तत्संबंधेन कार्योपादकसामग्र्या एकवालीनत्वसंबंधेनैव वैशिष्ट्यास्पन्निवेशानिमित्तमात्रस्याश्रयतदानीपठदोस्तत्वेनैव वैशिष्ट्या
स्पतत्रसंभवात् अतो घटादिदृष्टिविषयतासंबंधेन ज्ञानं प्रति तेन संबंधेन ज्ञानस्य हेतुत्वं वाच्यं तथा सति नोक्तापत्तिः समवायेन घ
टादिचाक्षुषात्पादकसामग्र्या घटादिदृष्टिविषयतासंबंधेन ज्ञानविशिष्टचक्षुःसंयोगरूपविषयतासंबंधेन घटादिचाक्षुषसामग्र्या
एकवालीनत्वसंबंधेनाप्यभावात् तदानीं तादृशसामग्र्याः क्वाप्यसत्त्वात् न च ज्ञानत्वावच्छिन्नस्य विषयभेदेनानंतहेतुतानां सति
कर्षस्वरभिन्नहेतुतायाः कल्पनापेक्षतायासन्निकर्षस्यैवात्मनिष्ठप्रत्यासत्ताविषयभेदेन हेतुता कल्पनमेवोचितमिति
वाच्यं इन्द्रियभेदेन लौकिके लौकिकप्रत्यक्षभेदेन न च विभिन्नसन्निकर्षहेतुतायां विषयान्ताभीयमपेक्षविषयभेदेन ज्ञानहे
तुतायां भिन्नसन्निकर्षहेतुतायां वलाघवात् न चोक्तापत्तिवारणार्थं घटादिदृष्टिविषयतासंबंधेन ज्ञानं प्रति तादात्म्येन घट
त्वादिना घटरूपविषयस्यैव हेतुता स्तुतया च नोक्तिरित्येव रसिद्धिः संभवतीति वाच्यं एवमपि पत्रपटत्वादावेव चक्षुःसंयुक्तस
मवायस्तत्रोपशमदर्शितरीत्या समवायेनात्मनि घटत्वादिचाक्षुषापत्तिरिति पारुराण्यघटत्वादिदृष्टिविषयतासंबंधेन ज्ञानं

३० वा०
१६

रस्यावश्यकत्वात् न वतत्रापि घटत्वादिद्विषयतासंबन्धेन ज्ञानं प्रति घटत्वादिना घटत्वत्वादिना घटत्वादेहेतयेवाप्रतिवारणां सवतीति वा
चं घटेतरावतित्वविशिष्टसकलघटवृत्तित्वरूपघटत्वादिना ह्युत्पादिते दोषा घटत्वादिद्विषयतासंबन्धेन ज्ञानत्वेन हे
तुतायां लाघवतात् न व घटत्वादिनिविकल्पकात् पूर्वम $\times$ त्या $\times$ विकल्पविमुखस्य आवश्यकत्वादिना ज्ञानसत्त्वान्ने श्वरज्ञा
नस्यावश्यकतोति वाच्यं ॥ एवमपि सर्गाद्यकालीनघटत्वादिनिविकल्पकपूर्वविशेषांतरीयघटत्वादिज्ञानाभावेन तादृशकारणा
संप्रत्यर्थमीश्वरज्ञानसंप्रत्यर्थमीश्वरज्ञानस्वीकारस्यावश्यकतया तदाश्रयत्वेनेश्वरसिद्धिप्रसङ्गापि वारयितुमशक्यत्वादिति
अत्रेदमवधेयं कार्यत्वहेतुकपूर्वोपदर्शितानुमानादिवायोजनत्वादित्येकानुमानादपीश्वरसिद्धिः । तदुक्तमाचार्यैः । कार्यायोजन
धत्मादेः पदात्प्रत्ययतः श्रुतेः वाक्यासंख्याविशेषाच्च साध्यो विश्वविषयमिति । अत्र कार्यत्वादौ भावप्रधानोतिदेशः ॥ प्राचीनमते तादात्म्यसं
बंधस्य व्याप्यतानवर्धेदकत्वेन यथाश्रुतेऽनुपपत्तेः पंचमर्थः प्रयोऽपत्वं । अन्वयश्चास्य साध्यपदार्थानुमितिविषयेकदेशानुमितौ त
। याच कार्यत्वायोजनत्वमिति त्वारिपदत्वप्रत्ययत्वश्रुतित्ववाक्यत्वसंख्याविशेषत्वात्मकबहुविधहेतुप्रयोजनानुमितिविषयो विश्वविषयक
नित्यज्ञानाश्रेयो नित्येश्वरसत्कारिकार्थः । अत्रायोजनपदार्थः करणव्युत्पत्त्या कर्मधत्तित्वादित्यत्रापि पदार्थो नाशतं पदपदार्थो नाशतं
पदपदार्थोऽप्यपत्ते गम्यते ज्ञायतेऽनेनेति व्युत्पत्त्या व्यवहारश्च त्वयपदार्थः प्रमासंख्याविशेषो दित्वादिः ॥ एवं व्रज न्यं स्वकर्तृकं कार्यत्वाद्य

शमः

१६

इवत्. सर्गाद्यकालीनं द्यगुकारं भवकपरमाणुसंयोगजनकं सर्वकं यत्नजन्यं कर्मत्वात्. अस्मदादिशरीरक्रियावत्. ब्रह्मांडादिवृत्तिः प्र
यत्नजन्या धृतित्वात्. आकाशोपशिथ्यतिवत् ब्रह्मांडादिविनाशप्रयत्नजन्यः नाशत्वात्. पादमानपटनाशवत्. सर्गाद्यकालीनघटपटा
नयनादिव्यवहारः यत्नजन्यः व्यवहारत्वात् इदानीं ननु न घटपटादिव्यवहारवत्. वेदजन्यप्रमाणगुणजन्या प्रमात्वात्. प्रत्यक्षा प्रमावत्.
देवपौरुषेयो वेदत्वात्. यत्नैर्वतन्त्रैव यथा गगनादिः. वेदपौरुषेयो वाक्यत्वात् भारतवत्. सर्गाद्यकालीनद्यगुकारपरिमाणजनकश्चि
त्त्वसंख्या अपेक्षबुद्धिजन्यादित्वात्. अस्मदादि अपेक्षबुद्धिजन्यद्वित्ववदित्याद्यनुमानैरीश्वरसिद्धिरिति भावः. न चात्राप्रयोजक
त्वमिति वाच्यं. सर्वत्राततो निरूपाधिसहस्रसंख्येवानुकूलतर्कत्वात्. वेदत्वं न जातिः कल्पादिनानसंकरात्. विजातीयधर्मजनकाध्य
यत्नप्रतियोगित्वं. लौकिकवाक्यमिन्नवाक्यत्वं वा. मरिणोक्तसु शब्दशब्दोपजीविप्रमाणातिरिक्तप्रमानजन्यप्रमित्यविषयार्थकत्वे सति
शब्दजन्यवाक्यार्थज्ञानात्. जन्यप्रमाणाशब्दत्वं वेदत्वं. अत्र स्वर्गादिसाधवत्त्वविशिष्टयागादिरूपस्य स्वर्गकामोयजेतेत्यादिवेदार्थ
स्य स्वघटकीभूता लौकिकस्वर्गादेः शब्दशब्दोपजीवैवी प्रमाणाभ्युपगमतिरिक्तेन प्रत्यक्षादिप्रमाणेनाग्रहणान्नवेदेनिरुक्तप्रमा
णात्. जन्यप्रमितिविषयार्थकत्वमितितत्त्वं. घटोऽस्तीत्यादिलौकिकवाक्यस्यैव तदन्यत्वे शब्दजन्यवाक्यार्थज्ञानात्. भारतस्मृत्यादि

६० वा०
१७

वाक्यात्मत्वं प्रमाणाशब्दत्वं वेदेति तिलक्षणासमन्वयः घटोऽस्तीत्यादिलौकिकवाक्येऽतिव्याप्तिवारणाय संत्वतः वेदात्मकशब्द
प्रमाणेन साध्यादिसिद्धिनिर्वाहकशब्दोपकजीविनायागः स्वर्गसाधनं सर्गसाधनतावच्छेदकरूपवत्त्वादित्यनुमानादिप्र
माणेन ववेदार्थस्य ग्रहणादसंभवइति संवेदोपजीविप्रमाणातिरिक्तत्वं प्रमाणाविशेषणं घटोऽस्तीत्यादिवाक्यार्थस्यापि शब्देन तदु
पजीविनानुमानेन च ग्रहणादिति प्रसंगः ४६ तादवस्थमिति भेदद्वयघटनं नववक्षुरादेरदृष्टद्वाराशब्दोपजीवित्वेन तद्व्याख्या
र्थः कलौकिकवाक्यातिव्याप्तिरस्त्येवेति वाच्यं शब्दसहकृतेन येन प्रतिमितिर्जन्यते तत्त्वस्याशब्दोपजीविप्रमाणापदेन विवक्षु
सात् अतएव तादृशार्थलाभायैव प्रथमप्रमाणापदमपि सार्थकं द्वितीयप्रमाणापदं वा संभववारणाय वेदसमानार्थक इत्यु
क्तिभारतादिवाक्येति व्याप्तिवारणाय शब्दजन्येत्यादिदले जन्यवाक्यार्थज्ञानाजन्यत्वनिवेशोमीमांशाकनेपाधिको भयसाधारण
वेदत्वस्य निर्वक्तव्यतया मीमांसकमते ज्ञाने जन्यत्वस्य व्यावर्तकतया जन्यवाक्यार्थज्ञानजन्यत्वस्याभावप्रतियोगितानवच्छेदक
त्वेन तदवच्छिन्नभेदरूपतादृशवाक्यार्थज्ञानाजन्यत्वस्याप्रसिद्धिरिति ज्ञानेशब्दजन्यत्वविशेषणं अत्र शब्दजन्यत्वं शब्दप्रयोज्य
त्वं अन्यथा शब्दप्रयोज्यत्वरूपवाक्यार्थज्ञानजन्यत्वस्यादावतिव्याप्तितादवस्थानात् रुदावतिमन्नित्यादिवाक्यवारणा

रामः
१७

यत्तृतीयप्रमाणपदं मनसोवासापचरमशब्दोपादानं ननु बहुरादिना घटोः स्तीत्यादिरूपलोकिवाक्यार्थज्ञानजननेपिकु
त्रवित् विशेषणज्ञानद्वारा विशेषणबोधकशब्दस्य स्रुकारित्वेन चक्षुरादेरपि निरुक्तशब्दोपजीवित्वसत्त्वेन तादृशचक्षुरादिमा
त्रगृहीतार्थमात्रके लोकि कवाक्येऽतिव्याप्तिः नवशब्दशब्दकारेणोवयेन प्रमितिजन्यते तत्त्वस्य विवक्षारान्नोक्तदोष इति वाच्यं
तथा सति स्वर्गसाधनत्वाद्यनुमापकस्वर्गसाधनतावच्छेदकपागविशेषत्वादिरूपलिंगात्मकानुमानेन स्वलिंगकगुरात्वाद्यनुमिति
जननेऽदृशस्रुकारितया तादृशानुमानस्य शब्दोपजीविप्रमाणातिरिक्तत्वेन तत्रास्मात्प्रत्यक्षत्वेनासंभवापत्तेरिति चेन्न शब्द
व्यशब्दकारेणोवयेन स्वजन्यज्ञानसमानविषयकप्रमितिजन्यते तदन्वयप्रामाण्यगम्यार्थकं यद्यत्स्वतन्वत्वं निवेद्यो नोक्तदोषाभा
वात् प्रथमं स्वपदं च पञ्चलक्षणा समन्वयसत्परं द्वितीयं स्वपदं च नेदं प्रतिपोगि परं गुरात्वाद्यनुमिते वेदजन्यज्ञानसमानविषयकत्वा
भावात् तत्समानविषयकानुमित्यादेशोक्ता अनुमानेन जनने शब्दस्य स्रुकारितानियमेन वेदस्थल उक्ता अनुमानादेः शब्दोपजीवित्वा
त्तेनात्र चक्षुरादिजन्यवेदार्थगोचरोपनीतमानादिकमादाय संभव इत्यपि परास्तं तादृशोपनीतमानादिजनकचक्षुरादेरपि वेद
स्य स्वपदेनोपादानेनोक्तिरित्याशब्दोपजीवित्वसत्त्वात् न वैवमपि यादृशचक्षुरादिव्यक्ता शब्दजन्यविशेषणज्ञानस्रुकारि
णोवयादृशवाक्यार्थज्ञानं जनितं तादृशचक्षुरादिमात्रगृहीतार्थकतादृशार्थकवाक्येऽतिव्याप्तिरस्तीति वाच्यं तादृशवाक्य

३० वा०

१८

र्थज्ञानं जनितं तादृशं चक्षुरादिमानुषगुणितार्थकता दृष्टा दृष्टार्थकवाक्येति व्याप्तिरस्तेवेति वाच्यं ॥ तादृशवाक्यजनकवत्त्वावाक्यार्थज्ञानस्यापि तादृशप्रयोज्यत्वेन तस्य तादृशजन्यवाक्यार्थज्ञानात्तन्मत्वदलाभावेनैवातिव्याप्तिवारणात् ॥ तादृशजन्यपदस्योक्तरीत्याप्यप्रयोज्यत्वात् ॥ एतेनान्नशब्दोपजीविदत्पनेन तादृशजन्यवाक्यार्थज्ञानोपजीवित्वं विवक्षितं ॥ अनथायत्र प्रत्यक्षेण तादृशजन्यत्वावेत्युक्तं ॥ शब्दवाच्यमित्युपनीतभावात्तद्वचनं चैव ॥ शब्दाप्येति प्रयोगः ॥ तत्र शब्दघटितार्थबोधकवाक्ये वाक्यार्थप्रत्यक्षजन्येति व्याप्त्यापत्तिरित्यपि परास्ते ॥ तत्र शब्दप्रयोगपरवाक्यार्थप्रत्यक्षजन्यत्वेन तादृशजन्यत्वादिदलाभावादेवातिव्याप्त्यनवकाशात् ॥ वेदवाक्यार्थज्ञानं विनैवं तादृशजन्यतादृशवाक्यार्थज्ञानं विनैव तादृशजन्यतादृशवाक्यार्थघटकविशकलितस्वरूपादिपदार्थोपस्थितितो वेदार्थगोचरीनुमानसंभवेनासंभवापत्तेरश्वत्थं न वृत्तं ॥ अप्येहिमस्य भेषजं ॥ अस्मिन्नात्मोदशमूलिकषाद्यपि विदित्यादि दृष्टार्थकवेहे ॥ व्याप्तिरीति वाच्यं ॥ गुरुविप्रतपस्विदुर्गितानां प्रतिकुर्वितेत्यत्र ॥ अत्र ॥ लोकि तादृशसाधनत्वाद्यर्थदत्तेव दत्तात्यर्थविषयत्वादिति वदन्ति ॥ तन्मत्वेदसमानार्थकवेदविपरितानुपूर्वीव श्रुतीदिवाक्यार्थदावतिव्याप्तिगोचराच्च ॥ एतेन मंत्रब्राह्मणान्यतरत्वे वेदत्वमित्यपि प्रयुक्तं ॥ ननु लाघवाच्च सरेणावेव विश्रामेण परमाणुच्छायाकपोरेव प्रमाणभावे कथं द्वितीयं ननु मानयोरीश्वरसाधकत्वमिति चेन्न ॥ परमाणुच्छायाकपोरनंगीकारे घटादेस्तत्सरेण पुंजस्वरूपत्वे साधकाभावेनातिरिक्तावपि बललोपापत्तेः ॥ तदंगीकारे तु परमाणोरतींद्रियतया घटादेः परमाणुपुंजस्वरूपत्वानुपपत्त्याति-

रामः
१८

२२२२

३० वा०

१९

रिक्तावयविसिद्धेऽसुलभत्वात् न च घटादेस्त्रसरेणुपुंजस्वरूपत्वे स्यात् न प्रत्यक्षा
 भूपगमात् अतएदीधितिक तापि त्रुये स्यात् न तु प्रकृष्टमहत्त्वमपि तथेत्तत्र तु राद्येन तदभ्युपगमः स्मृतः न च तयोरे
 गीकारेपि घटादेस्त्रसरेणुपुंजस्वरूपत्वे बाधकाभाव इति वाच्यं तथा त्वेपि तिरवयवत्वप्रसंगाभावात् त्रसरेणुपुंजस्य
 चतुरणुकादिपुंजस्य बाधटादिस्वरूपत्वमित्यत्र विनिगमकाभावे नातिरिक्तावयविसिद्धे निष्पत्त्यहत्वाच्च न च तयोरेनं
 गीकारेपि उक्तं रिक्ताविनिगमकाभावे नातिरिक्तावयविसिद्धिः संभवत्येवेति वाच्यं त्रसरेणोः प्राप्यभ्यस्यै वाहुरापति
 न्यायेन विनिगमकत्वात् वस्तुतस्तु तयोरेगीकारे समवेतवाक्षुषत्वावकिन्नं प्रति बहुस्तयुक्तसमवेतसमवायत्वे
 नैकहेतुतयेव निवृत्तिः तयोरेनं गीकारे तु त्रसरेणुतद्रूपादिवाक्षुषानुरोधेन द्वयवाक्षुषे चक्षुसंयोगस्य द्वयसमवेत
 तत्र वाक्षुषे चक्षुस्संयुक्तसमवायस्या नतपुरुषभेदमिन्नहेतुत्वमधिकं कल्पनीयमिति युक्त्या तयोरेगीकारावश्यकः
 यत्तु त्रुत्तु तयोरेगीकारेपि तद्यद्विहितसन्तिकर्षात् तदीयरूपादिवाक्षुषवायरागयवक्षुसंयुक्तसमवेतसमवायत्वे नैहेतुताया
 मरुतादिकमवश्यं निवेशनीयं तथा च त्रसरेणुत रूपरूपादिवाक्षुषेयमिवारेणो व्यान्यस्मिन्मयसमवेततद्वा
 क्षुषत्वस्यैव तज्जन्यतावच्छेदकतया त्रसरेणुतद्रूपादिवाक्षुषादिरेधेनोक्तं कार्यकारणभावद्वयमावश्यकमिति लाघवा

रामः
१९

भावेन तद्वोर नंगीकारस्योदित इति न विनैरुक्तं । तन्त विवारसहं अतींद्रियगुरुत्वादीनां प्रत्यक्षवारणा यलौकि कप्र
 त्पक्षत्वावक्षिन्नं प्रतिलौकिक विषयतया प्रत्यक्षवत्त्वरूपविषयत्वेन हेतुत्वस्य लक्षणाया व्यक्ति विना ज्ञातेरभावेन
 चेतद्व्युत्पत्तिसन्निकर्षात् दीय रूपरूपत्वादि चाक्षुषवारणा संभवेन बहुसंयुक्त समवेत समवायेन हेतुतायां महत्त्वनि
 वेशं विनैवोपपत्तेरिति । वस्तुतस्तु । न सरेणावेव विश्रामे पितुररागुकारं भक्तं न सरेण संयोगजनक कर्मपक्षकानुमा
 नेनैवैश्वरसिद्धिदुर्वारेति सारं । केचित्तु आत्माभिप्रायो विध्यर्थः । पाकं कुर्यात्पाकं कुर्यात्मित्यादि मध्यमो तमूयोक्तिः
 इत्यादि शेषात्मकाः । आधेष्वाणानुज्ञाप्रश्नप्रार्थनार्थतया प्रथमपुरुषे पीक्यामेव शक्तेरुचितं । पुरुषः स्यात्
 भयजनिका लीला आत्मा । अधेष्वाणीये प्रयोत्तुररागुरनुग्रहयोः तिकेष्टा अधेष्वाणानिषदाभावव्यंजकेष्टा अनुज्ञाः । उत्तरप्र
 योजिकेष्टा प्रथमः । प्रार्थना प्रार्थनेति विवेकः । स्वर्गकामो यजेतेत्यादौ यागः स्वर्गकामनिष्ठया आत्मेष्टा विषय इत्यादि वा द
 बोधः । वेदेवाप्रोभगवानेव यस्तु वेदपौरुषेयत्वेनांगीकरोति तं प्रातिविधिरेव गर्भदवक्रान्तिकुमार्याः पुंयोगे मानं । तथात्वेष्टाया वि
 ध्यर्थत्वेन वैदिकविधिप्रतिपाद्येष्टा आत्मसमवेता इष्टात्वात् लौकिकविधिप्रतिपाद्यास्मदादिष्टावदिष्टाकारकादयश्चेदकावच्छेदे
 नात्मसमवेतसाध्यकानुमानादीश्वरादिरित्याहुः न । बोधनं कृत्यसाध्यानिष्पत्तानिष्टसाधनं न त्वं काले प्रवृत्तिवारणा

यं सो ध्याता सं यप्रतिप्रति कृतिसाध्यत्वे साधनत्ववत्त्वदनिष्ठ ननु बंधि यज्ञानस्य हेतुतया प्रवर्तकत्वा न विषयस्यैव विध
 र्थतया कृतिसाध्यत्वादीनां विधर्थत्वस्यावश्यकत्वेन आत्माभिप्रायस्य विधर्थत्वे प्रमाणाभावात्. अथ कल्पसाध्यज्ञानका
 लप्रवृत्तिवशात् यसाध्यतासंबन्धेन कतिप्रकारकत्वा न मेव प्रवर्तकमुच्यते लाघवात्. न उ कृतिसाध्यताज्ञानं. तथा. त
 स्य तथात्वे प्रकृति कारणात्तच्छेदककोसाध्यत्वस्यापि संबन्धनिवेशे गौरवात्. तथावाख्यातत्वेनाख्यातस्य कृपया कृतिसामा
 न्यशक्त्येव निर्वाहे लुब्धदि विधेः कृतिसाध्यत्वेन स्वातंत्र्येण शक्तिरिति चेन्न. आख्यातत्वेनाख्यातार्थकृतेः क्रियाविशेष
 तेनैवान्वयः बोधस्य यवतीत्यादौ व्युत्पन्नत्वेन क्रियाविशेषरातया बोधासंभवेन लिङादिविधेः स्वातंत्र्येण कृतिसाध्यत्वे शक्ति
 कल्पनस्यावश्यकत्वात्. न च व्युत्पत्तिभेदकल्पनान्न दोष इति वाच्यं. शक्तिभेदं विना व्युत्पत्तिभेदकल्पने प्रमाणाभावेन
 व्युत्पत्तिभेदस्त्वनान्यैव शक्तिभेदस्यावश्यकत्वात्. किं वा आख्यातत्वस्यैकस्याभावेन तिष्ठतं स्वादीनामेव कृतिशक्त
 तावच्छेदकतया लक्षणात्किं कस्य लिङादिविधेः कृतिसाध्यत्वे स्वातंत्र्येण शक्तिकल्पनमावश्यकम्. न वास्तु स्वातंत्र्येण शक्तिस्त
 थापि साध्यलाघवात् कृतित्वावधि नै एव कल्पेतां. ननु कृतिसाध्यत्वावधि नै गौरवादिति वाच्यं. यत्पदात्. या दसाध
 र्मप्रकारेण नियतोपस्थितिस्तत्पदस्य तादसाधर्म एव शक्यतावच्छेदकत्वस्यानुभवानुरोधेन कल्पनीयतया लिङादिविधितो

३० वा०

२०

नियमतः कृतिसाध्यत्वावधि नोपस्थिते साधर्म्यावधि न शक्ति कल्पना गौरवस्या दोषत्वात् अथथावेदपदस्वर्गपदादीनामपि
गुरुबंधर्मविधि न शक्ति विलोपात्तेः ननु कृतिसाध्याताज्ञानस्य प्रवृत्तिहेतुत्वे मानाभावः कृत्यसाध्याताज्ञानकाले प्रवृत्तिवार
णायावशप्रलुप्यनिधत पूर्ववृत्तिपेता कस्य कृत्यसाध्याताज्ञानाभावस्यैव प्रवृत्तिहेतुत्वौचित्यादिति चेन्न कृत्यसाध्याताज्ञानाभा
वस्य सर्वदा सत्त्वेन सर्वदा प्रवृत्त्यापत्तेः कृत्यसाध्याताज्ञानाभावत्वेन हेतुत्वे हेतुतावच्छेदकगौरवेणालाघवेन कृतिसाध्याताज्ञानत्वेनैवे
तुत्वौचित्याच्च अथ कृत्यसाध्याताज्ञानाभावस्य हेतुत्वे प्रवृत्तिप्रतिदेशः कृत्यसाध्यपाकवानित्यादि कृत्यसाध्यत्वविशिष्टवैशि
ष्ट्यावगाहनुमितिसामग्राः प्रतिबंधकत्वा कल्पनेन लाघवं तादृशानुमितिसामग्री काले विशेषागतावच्छेदकप्रकारकनिर्णय
विषया लक्ष्यहेतुता कस्य कृत्यसाध्यातानिश्चयस्यावश्यकतया कृत्यसाध्याताज्ञानाभावाभावेनैव प्रवृत्त्यनुत्पत्तिनिर्वाहादिति चेन्नै
वं कृतिसाध्याताज्ञानस्य हेतुत्वेऽपि बहुविधलाघवसंभवात् तथाहि कृतिसाध्याताज्ञानस्य हेतुत्व कृतिसाध्यत्वप्रकारकपाकादिविशो
षकज्ञानेत्वावधि न्नाभावमानसंप्रतिपाकादिगौरवप्रवृत्तिसामग्राः प्रतिबंधकत्वेन कल्प्यते तादृशप्रवृत्तिसामग्री काले पाकादिविशो
षक कृतिसाध्यत्वप्रकारकज्ञानस्यावश्यकत्वेन कृतिसाध्यत्वप्रकारकपाकादिविशोषकज्ञानाभावमानसंस्वरूपसत्ताकादिविशो
षक कृतिसाध्यत्वप्रकारकज्ञानस्यावश्यकत्वं प्रवृत्तिबंधकत्वेनैवोपपत्तेः भवन्मते तादृशमानसंप्रतितादृशप्रवृत्तिसामग्राः प्रतिबंध

रामः
२०

धकत्वकल्पते नमहो रवं अग्रामाण्यविशिष्टकृतिसाध्यत्वप्रकारकपाकविशेषकज्ञानवानहमित्यादिमानसेपाक्तादिगौरवप्र
वृत्तिसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वं मयानकल्पते तादृशविशिष्टविषयताशालिमानससामग्रीकाले अग्रामाण्यज्ञानास्कंदितकृति
साध्यत्वप्रकारकपाकादिविशेषकज्ञानस्यावश्यकत्वेनाग्रामाण्यज्ञानास्कंदितकृतिसाध्यत्वप्रकारकपाकादिविशेषकज्ञानघटि
तप्रवृत्तिसामग्र्या अभावेनेतादृशप्रवृत्तिसामग्रीतादृशमानससामग्र्योर्मिलनस्यैवासंभवात् भवन्मते कृत्यसाध्यत्वप्रकारकपाकादिविशे
षकज्ञानाभावघटिततादृशप्रवृत्तिसामग्रीतादृशमानससामग्र्योर्मिलनेबाधकाभावेनतादृशमानसंप्रतितादृशप्रवृत्तिसामग्र्याः प्रतिबं
धकत्वकल्पनस्यावश्यकतयामहोगौरवाद्यतेः ॥ अनेयेवचरीत्यादृशसाधनत्वज्ञानाभाक्स्ववलवदनिष्ठा नुवधित्वज्ञानाभावस्यचनप्रवृत्ति
हेतुत्वं किंतुदृष्टसौधनताज्ञानस्यवलवदनिष्ठाननुबंधित्वज्ञानस्यचप्रवृत्तिहेतुत्वं द्रष्टव्यमित्यलंमिति विस्तरेण ईश्वरोऽस्ति न सीदेहः का
स्यापि जगतीत्ये तत्प्राप्येतत्संगेनेश्वरेनामानुसंहित ईश्वरानुग्रहादेवेश्वरवादोयमद्भुतः ॥ महादेवेनरवितस्तनोतुसुधियांसु
खं २ स्वीयं योग्रं धनान्यस्यतदीचान्यकर्तृकं ॥ वक्तिशीघ्रं क्षयस्तस्य तावुभौ जारजातकौ ॥ ३ ॥ ॥ ६०३ ॥ ॥ इति श्रीमत्पदक
काप्रणातपुराताकरोधनामश्रीमुकुंदपंडितात्मजमहादेवपंडितविरचितेश्वरवादः ॥ ॥ श्रीविश्वेश्वरो जयति ॥
नगर्बद्वराद्यश्वरं वंदे शाकेस्थिते लिखितमि श्वरवादं ब्रह्मरोषा तथास्थितेन छ चंद्रेति यो वा वासरे भूमिजे मासि वै च भुभेदिने

शमः
२९

श्रीलिलावधभारमहाः पुस्तकमिदं

श्रीगणेशाय नमः ॥ आचम्य करीष्याम्यङ्गुरवे नमः ॥ ॐ गणपतये नमः ॥ ॐ दुर्गादेवमातृभ्यो नम इति नत्वा स्त्रिः प्राणाना
यम्य न्यासारंभं कुर्यात् ॥ तथा च ॥ प्रणवस्य ब्रह्माक्षरं गायत्री छंदः परमात्मा देवता अक्षरं शुद्धार्थे जपे विनियोगः ॥ ॐ ब्रह्म
व्यये नमः सिरसि ॐ गायत्री छंदसे नमो मुखे ॥ परमात्मा देवता येन मोहो हृदि ॥ ॐ विनियोगेन नमः सर्वाङ्गेभ्यो प्रणव सहितेन । अ
थादिन्यासः ॐ अस्य श्रीसूर्य गायत्री मंत्रस्य देवभागं करिष्याम्यङ्गुरवे नमः ॥ श्रीसूर्यो देवता मम यजमानस्याभिष्टुति

ASNA ARCHIVES

श्रीमद्भगवद्गीता

ASNA ARCHIVES

3632